

**“การเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว”: วรรณกรรมบันทึกที่สะท้อนภาพสังคม
และพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชของไทยสมัยรัชกาลที่ 6 ***

S. A. I. Le Grand-duc Boris de Russie aux Fêtes du Siam pour le Couronnement
du Roi: A Memoir Reflecting the Society of Siam and the Coronation
of King Rama VI

อมรชัย คหกิจโกศล (Amornchai Khahakitkason)**

บทคัดย่อ

หนังสือเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นวรรณกรรมบันทึกที่อิวาน เดอ เซค นายทหารราชองครักษ์บันทึกไว้เป็นภาษาฝรั่งเศสเมื่อครั้งตามเสด็จแกรนด์ดยุก บอริส วลาดิมีโรวิช มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียมาร่วมงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาในบันทึกบอกเล่าเรื่องราว เหตุการณ์ และทัศนคติต่างๆ ที่มีต่อสิ่งที่ได้พบเห็นตามมุมมองและตามสายตาของผู้บันทึก สิ่งที่ผู้บันทึกถ่ายทอดไว้จึงสะท้อนและฉายให้เห็นภาพความเป็นไปของสังคมไทย ค่านิยม และแบบแผนการปฏิบัติของผู้คนในช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี วรรณกรรมบันทึกการเดินทางเรื่องนี้นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของไทยในสมัยรัชกาลที่ 6 แล้ว ยังช่วยให้เห็นวิธีการเขียนบันทึกของชาวต่างชาติซึ่งเป็นที่นิยมในสังคมไทยนับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาได้อีกด้วย

คำสำคัญ: พระราชพิธีบรมราชาภิเษก, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซีย, วรรณกรรมบันทึก

* บทความนี้เป็นการศึกษาภาพสะท้อนสังคมและพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชของไทยสมัยรัชกาลที่ 6 ในวรรณกรรมบันทึกการเดินทางของชาวตะวันตก

This article is a study of the memoir written by a foreigner that can be used as a mirror of the Thai society during the reign of King Rama VI and His Majesty's coronation.

** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
E-mail: mark_amornchai@hotmail.com

Lecturer, Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.

Abstract

S. A. I. Le Grand-duc Boris de Russie aux Fêtes du Siam pour le Couronnement du Roi is a memoir written in French by an equerry named Ivan de Schæck. It was written when he accompanied Grand Duke Boris Vladimirovich, the Crown Prince of Russia, to attend the coronation of King Rama VI of Siam. Its content consists of stories, events and the author's opinion about what he encountered in Siam. Apart from being a record of the incidents and events happening in the reign of King Rama VI, the memoir displays the foreign method of memoir writing, which has been popular since King Rama V's reign.

Keywords: Coronation, King Rama VI, Russian Crown Prince, Memoir

บทนำ

หนังสือเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวรรณกรรมบันทึกที่อีวาน เดอ เชค (Ivan de Schæck) นายทหารราชองครักษ์เขียนไว้เมื่อครั้งตามเสด็จแกรนด์ดยุก บอริส วลาดิมีโรวิช (Grand-duc Boris Vladimirovitch de Russie) มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในฐานะผู้แทนพระเจ้านิโคลัสที่ 2 (Empereur Nicolas II) เสด็จมาร่วมงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประเทศสยามเมื่อ พ.ศ. 2454 ต้นฉบับเดิมบันทึกไว้เป็นภาษาฝรั่งเศสชื่อ S. A. I. Le Grand-duc Boris de Russie aux Fêtes du Siam pour le Couronnement du Roi เนื้อหาแบ่งเป็น 12 บท จัดพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1914 (พ.ศ. 2457) โดยสำนักพิมพ์ปลอง (Librairie Plon) ประเทศฝรั่งเศส ต่อมาสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรได้มอบหมายให้นางสาวนันทพร บรรลือสินธุ์แปลเป็นภาษาไทยเฉพาะบทที่ 1-7 และพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2546 การเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวรรณกรรมบันทึกการเดินทางที่เขียนในรูปจดหมายเหตุ มีเนื้อหาแบ่งเป็น 12 บท ได้แก่ บทที่ 1 จากเนเปิลส์สู่ศรีลังกา (De Naples A Ceylan) บทที่ 2 ประเทศศรีลังกา (A Ceylan) บทที่ 3 ชาวฮอลันดาในอินโดนีเซีย (Aux Indes Néerlandaises) บทที่ 4 - บทที่ 7 ประเทศสยาม (Au Siam) บทที่ 8 ประเทศสิงคโปร์ (A Singapour) บทที่ 9 - บทที่ 10 เกาะชวา (A Java) บทที่ 11 ประเทศศรีลังกา (A Ceylan) และบทที่ 12 ชายหาดของฝรั่งเศสในโซมาเลีย (Sur La Côte Française Des Somalis) บันทึกนี้บอกเล่าเรื่องราวตลอดการเดินทางผ่านสายตาและความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียน เรื่องที่บันทึกจึงมีทั้งข้อเท็จจริงและทัศนะซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของงานเขียนสารคดี (non-fiction) สำหรับชาวไทยการอ่านบันทึกเรื่องนี้จะช่วยให้เห็นมุมมองที่ชาวต่างชาติมองประเทศสยาม สำหรับชาวต่างชาติบันทึกเรื่องนี้ น่าจะช่วยให้รู้จักและเข้าใจประเทศสยามได้ชัดเจนมากขึ้นดังคำกล่าวของเอ. เดอ มอร์ซีเยร์ (E. de Morsier) ผู้เขียน “บทนำ” ในการจัดพิมพ์ที่ว่า “เราได้ไปเยือนสถานที่ต่างๆ ซึ่งเป็นดินแดนที่ยังไม่มีใครรู้จัก ... ช่วยให้เรารู้จักโลกอีกแห่งหนึ่งที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล ... เป็นเสมือนการเดินทางท่องเที่ยวไปในอวกาศที่ไร้ขอบเขตจำกัด...” (อีวาน เดอ เชค, 2546: บทนำ)

ในบทความนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาของบันทึกเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับประเทศสยามเพื่อแสดงให้เห็นภาพสังคมและชนบประเพณีในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชสมัยรัชกาลที่ 6 ตามสายตาของชาวต่างชาติซึ่งหาอ่านได้ยากจากเอกสารและหลักฐานที่เขียนเป็นภาษาไทย นอกจากนี้ยังจะชี้ให้เห็นมุมมองและทัศนะของผู้บันทึกที่มองสังคมไทยด้วย

บ้านเมืองสยามในสายตาของชาวตะวันตก

สยามกับรัสเซียเริ่มติดต่อสัมพันธ์กันทางพระราชไมตรีตั้งแต่เมื่อครั้งพระเจ้านิโคลัสที่ 2 ดำรงพระราชอิสริยยศมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียเสด็จฯ เยือนสยามระหว่างวันที่ 20-24 มีนาคม พ.ศ. 2434 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาเมื่อพระเจ้านิโคลัสที่ 2 ขึ้นครองราชย์จึงได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสรัสเซีย ครั้นถึงพ.ศ. 2440 ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปคราวแรก[†] ได้เสด็จฯ เยือนกรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก พระเจ้านิโคลัสที่ 2 เสด็จมาต้อนรับที่สถานีรถไฟเมืองปีเตอร์ฮอฟในวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 (พระยาศรีสหเทพ, 2539: 364-366) แล้วทูลเชิญให้ประทับที่พระราชวังฤดูร้อนปีเตอร์ฮอฟ (Peterhof Palace) ตลอดระยะเวลาที่ทรงพำนักในรัสเซีย (มูลนิธิรัฐบุรุษ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์, 2542: 7) แม้การเสด็จฯ เยือนรัสเซียในครั้งนั้นจะเป็นช่วงเวลาเพียงสั้นๆ แต่สัมพันธภาพระหว่าง 2 ราชวงศ์กลับแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางการทูตและทางราชไมตรีระหว่างสองประเทศมีรากฐานมั่นคงนับแต่นั้นมา ดังปรากฏว่าในวันที่ 4 ธันวาคมปีเดียวกัน พระเจ้านิโคลัสที่ 2 ได้แต่งตั้งนายอเล็กซานเดอร์ โอลารอฟสกีเป็นอุปทูตและกงสุลใหญ่ของรัสเซียประจำสยาม และมีพิธีเปิดสถานกงสุลรัสเซียอย่างเป็นทางการที่กรุงเทพฯ (สถานทูตสหพันธรัฐรัสเซียประจำราชอาณาจักรไทย, 2560)

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ 23 ตุลาคม 2453 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารจึงได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 6 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในวันที่ 11 พฤศจิกายน 2453 และกำหนดจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชในเดือนธันวาคม 2454 พระเจ้านิโคลัสที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้แกรนด์ดยุก บอริสเป็นผู้แทนพระองค์เสด็จไปร่วมงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชนั้น ทั้งนี้มีหมายกำหนดการว่าแกรนด์ดยุก บอริสจะเสด็จไปเยี่ยมชมการฝึกทหารประจำปีของกองทัพบฝรั่งเศสก่อน แล้วจึงเสด็จฯ จากกรุงปารีสไปยังกรุงโรมในวันที่ 10 ตุลาคม จากนั้นจะเสด็จไปยังเมืองเนเปิล แล้วในวันที่ 14 ตุลาคมจะลงเรือ “ออโรรา” (Aurora) ไปยังประเทศสยาม

เมื่อเรือ “ออโรรา” ของแกรนด์ดยุก บอริสเดินทางถึงปากน้ำเมืองสมุทรปราการในวันที่ 29 พฤศจิกายน 2454 สยามส่งเรือหลวงไปรอรับเสด็จ ผู้บันทึกคืออิวาน เดอ เชคบรรยายภาพชายฝั่งบริเวณปากน้ำนั้นไว้ว่า “เป็นพื้นที่ราบปกคลุมด้วยป่าไผ่และต้นหมากเต็มไปหมด ครั้นเมื่อมองข้ามปากแม่น้ำไปก็เห็นลำ

[†] โปรดดูรายละเอียดการเสด็จพระราชดำเนินเยือนยุโรปคราวแรกได้ในหนังสือเรื่องจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 เล่ม 1 (พระยาศรีสหเทพ (เล็ง), 2539)

คลองอยู่ล้อมรอบ ส่วนบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปจะเป็นป่ารกชัฏ” (หน้า 88-89) ครั้นเรือหลวงผ่านป้อมที่ปากแม่น้ำ⁺ มีการยิงสลุตถวายความเคารพตามธรรมเนียม เมื่อล่องผ่านพระสมุทรเจดีย์เข้ามาผู้บันทึกกล่าวถึงภูมิประเทศในแถบนี้ว่าเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง “ตามริมฝั่งน้ำที่ปกคลุมด้วยมวลหมู่ต้นไม้กับพื้นที่อีกครั้งหนึ่งเป็นดงมะพร้าวตลอดจนภาพระลอกคลื่นที่เต็มไปด้วยโคลนเลนตามที่เห็นอยู่ไกลๆ ในแม่น้ำ ยังมีซากต้นไม้และกิ่งไม้ที่ถูกน้ำเซาะจนล้มลอยตามน้ำมาได้ขาด” (หน้า 89) จะเห็นได้ว่าภาพธรรมชาติที่ผู้บันทึกบรรยายไว้นั้นมิได้สร้างความประทับใจแก่ผู้มาเยือนนัก โดยเฉพาะเมื่อผู้บันทึกแสดงความคิดเห็นต่อไปว่า “นอกจากภาพเหล่านี้แล้วก็ไม่เห็นจะมีสิ่งไหนน่าเจริญตาเจริญใจเลย” (หน้า 89)

อีกตอนหนึ่งเมื่อเรือหลวงใกล้ถึงพระนคร มีเรือนแพและบ้านเรือนริมฝั่งหนาตาและมีเรือสัญจรไปมาเป็นจำนวนมาก ผู้บันทึกตั้งข้อสังเกตและแสดงความเห็นต่อสภาพบ้านเรือนเหล่านั้นในช่วงเวลาแห่งการเฉลิมฉลองว่า “เรือทุกลำ บ้านเรือนราษฎรที่ดูซ่อมซ่อมทุกหลังคาเรือนต่างประดับโคมไฟดวงน้อยมองเห็นแสงสว่างได้แต่ไกล นอกจากนั้นยังติดธงชาติสยามอันเล็กๆ ที่เป็นรูปช้างเผือกสัญลักษณ์ของประเทศสยามบนพื้นธงสีแดงอีกด้วย” (หน้า 90) การใช้คำว่า “ซ่อมซ่อม” แสดงให้เห็นทัศนคติของผู้บันทึกว่าบ้านเรือนของประชาชนในพระนครซึ่งเป็นเมืองหลวงของสยามนั้นนอกจากจะมิได้อ่าและงดงามชวนมองแล้ว ผู้คนในเมืองยังขัดสนจนยากอีกด้วย สยามในสายตาของชาวตะวันตกจึงดูจะเป็นประเทศที่ห่างไกลทั้งในด้านการเดินทางและในด้านความเจริญ

เมื่อเรือหลวงไปถึงท่าราชวรดิฐ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ผู้เป็นพระสหายรอถวายการต้อนรับ กองทหารเกียรติยศบรรเลงเพลงชาติรัสเซีย จากนั้นแกรนด์ดยุกบอริสทรงตรวจแถวทหาร เมื่อเสร็จพิธีตามธรรมเนียมแล้วสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถทูลเชิญเสด็จไปเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมมหาราชวัง ภายหลังเสร็จสิ้นพิธีการรับเสด็จ แกรนด์ดยุกบอริสจึงเสด็จโดยรถยนต์ไปยังพระที่นั่งอัมพรสถานในพระราชวังดุสิตซึ่งเป็นที่ประทับขณะพำนักอยู่ในสยาม ผู้บันทึกบรรยายภาพถนนหนทางและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ โดยเปรียบเทียบกับเมื่อ 10 ปีก่อนที่เคยมาเยือนสยามว่า

เรายอมรับว่าเกือบจะจำพื้นที่บริเวณนี้ไม่ได้เสียแล้ว นับตั้งแต่เวลาล่วงเลยมา 10 ปี ย่านนี้เปลี่ยนแปลงไปมากเหลือเกิน มีถนนหนทางตัดใหม่ดูกว้างขวางขึ้น และตลอดทางยังปลูกต้นไม้มากกว่าเดิมหลายเท่า ไกลออกไปที่อยู่สุดถนนนั้นก็กำลังก่อสร้างพระที่นั่งองค์ใหม่ที่จะใช้สำหรับเสด็จออกมหาสมาคม มีลักษณะเป็นรูปโดมตั้งเด่นเป็นสง่า สิ่งต่างๆ ที่ปรากฏนั้นช่างไม่เหมือนกับคราวแรกที่เราได้มาเยือนประเทศสยามเลย

(หน้า 96)

⁺ ป้อมในที่นี้คือป้อมผีเสื้อสมุทร ตั้งอยู่บนเกาะในแม่น้ำเจ้าพระยา ทางด้านใต้พระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้บันทึกรู้สึกอัศจรรย์ใจที่พระนครเจริญขึ้นกว่าเมื่อ 10 ปีที่แล้ว พระที่นั่งองค์ใหม่ที่กล่าวถึงนั้นคือพระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งเริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. 2451 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มาแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2459 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนั้นผู้บันทึกยังได้บรรยายสภาพบ้านเมืองและผู้คนในช่วงบรรยากาศงานเฉลิมฉลองพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชไว้ด้วยว่า

บ้านเรือนทุกหลังคาเรือนตลอดถนนทุกสายต่างประดับประดาธงทิวอย่างมี
รสนิยม ... พวงมาลัยดอกไม้ร้อยเป็นพู่ห้อยระย้ากับธงประจำกองทัพบกเป็นพัน และยังมีธง
ขนาดเล็กอีกมากมาย สีแดง – ขาวและสีเหลือง – ดำ เป็นคู่สีหลักที่นำมาประดับตกแต่งตามซุ้ม
ประตูและพลับพลาทั่วไปในบริเวณงาน และสีสันเหล่านี้ช่วยให้มองเห็นได้แต่ไกล บรรดาคนงานต่าง
เร่งมือกันติดตั้งราวไฟและโคมไฟดวงน้อยจำนวนมากให้เสร็จเพื่อว่าจะได้ดูสว่างไสวไปทั่วทั้งเมือง
ขณะที่ชายหนุ่มอีกหลายคนกำลังเตรียมจุดประทีปโคมไฟในอุทยานมองดูราวกับดอกบัวดอกน้อยๆ
ลอยอยู่ในน้ำ

(หน้า 113-114)

จะเห็นได้ว่าผู้บันทึกเริ่มมีท่าทีและทัศนะเปลี่ยนไปจากเมื่อครั้งที่บรรยายภาพบ้านเรือนริมน้ำ การใช้
คำว่า “มีรสนิยม” แสดงให้เห็นชัดว่าผู้บันทึกประทับใจการประดับตกแต่งบ้านเรือนและบรรยากาศของงานเฉลิม
ฉลอง ทั้งยังบันทึกด้วยความชื่นชมไว้อีกว่า “ชาวสยามมีความรอบรู้ในด้านศิลปะความงามของการประดับโคม
ไฟและดอกไม้เพลิงอยู่มากทีเดียว” (หน้า 114)

นอกจากนั้นผู้บันทึกยังกล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของสยามผ่านการบรรยายภาพสัตว์ต่างๆ ที่มีอยู่
ทั่วไป เช่น จิ้งจก ตุ๊กแก แมลงต่างๆ ดังนี้ “บรรดาจิ้งจกน้อยที่มีลำตัวยาวประมาณ 3 นิ้ว เมื่อมันได้ยินเสียงนก
ร้องจากนั้นมันก็จะวิ่งไล่กวาดพวกแมลงตัวเล็กๆ หรือไม่ก็พวกแมลงวันทีเกาะอยู่ตามกำแพง ในขณะที่พวกกบ
จิ้งหรีด และสัตว์จำพวกแมลงปีกแข็งอีกนับพันชนิดต่างพากันส่งเสียงร้องดังไปทั่วสนามหญ้าราวกับเปิดการแสดง
ดนตรีเหมือนอย่างเคยทุกวัน” (หน้า 106) เมื่อกล่าวถึงตุ๊กแก ผู้บันทึกบรรยายลักษณะของตุ๊กแกและหน้าที่ใน
ระบบนิเวศไว้ด้วย ดังนี้

⁵ รูปแบบพระที่นั่งอนันตสมาคมใช้แบบโดมคลาสสิกของโรม ตัวอาคารทำด้วยหินอ่อนสีขาว มีรั้วลายสีน้ำตาล
แก่และแถมหม่น หินอ่อนนั้นสั่งมาจากเมืองคารารา ประเทศอิตาลี รูปทรงของพระที่นั่งเป็นแบบเดียวกับวิหารเซนต์ปี
เตอร์แห่งโรม (พุทธศตวรรษที่ 20) ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นวิหารเก่าแก่และเป็นแบบอย่างศิลปะสมัยเรอเนสซองส์ของที่งามที่สุด (ธ
ทอง จันทรางศุ, 2530: 53-54)

มันเป็นสัตว์ที่น่าเกลียดน่ากลัวมากที่สุด มีหัวเหมือนกับคางคก และตีนเหนียว หนึบสามารถยึดเกาะได้แน่นมาก กล่าวกันว่าเมื่อใดที่มันมาเกาะที่ผิวหนังของคนจะไม่มีทางแกะให้หลุดออกมาได้เลย ... เมื่อใดที่เด็กน้อยชาวสยามเกรงไม่เชื่อฟัง แม่จะพุดูให้กลัวว่า ‘ตุ๊กแก’ จะมาจับตัวไป แต่ก็สรุปว่าตุ๊กแกเป็นสัตว์ที่ไม่เป็นพิษเป็นภัยอย่างแน่นอน ... มันเป็นสัตว์ที่คอยเป็นหูเป็นตาช่วยกำจัดแมลงได้อย่างดี มันจะช่วยทำความสะอาดตามผนังบ้านเรือนบริเวณที่มีตัวแมลงมาเกาะอยู่เป็นจำนวนมาก

(หน้า 193)

ในด้านอาหารการกินสิ่งที่นำมาต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองชาวต่างชาติมีหลายอย่าง เช่น น้ำชา ไข่ดาว ปลาทอดกรอบ ผลไม้กวาน และผลไม้สดอีกหลายชนิด ในบรรดาผลไม้เหล่านี้ ผู้บันทึกกล่าวว่า “กล้วยเป็นผลไม้ที่มีรสชาติดีที่สุด” (หน้า 110) ทั้งยังมี “เครื่องดื่มประเภทสุราของสยาม มีไอศกรีมที่ทำจากกล้วยกับน้ำมะนาว นำมาเสิร์ฟในผลมะพร้าว นอกจากนี้เรายังได้ลิ้มลองผลไม้ที่มีรสเปรี้ยวเล็กน้อย ผลใหญ่พองๆ กับเมล็ดอัลมอนต์ที่เรียกว่า “สละ” (Saba) อีกด้วย” (หน้า 219) นอกจากอาหารการกินแล้วชาวสยามยังนิยมสูบบุหรี่หรือยาสูบซึ่งผู้บันทึกกล่าวว่า “มีกลิ่นหอมเหลือเกิน มีสีเหลือง สีส้มพูน และสีน้ำตาล แล้วแต่ว่ายาสูบนั้นจะมาจากใบไม้ชนิดใด มีทั้งใบตอง กลีบดอกบัว และใบพลู” (หน้า 156) สิ่งต่างๆ เหล่านี้บ้างเป็นสิ่งที่ผู้บันทึกคุ้นเคย บ้างเป็นสิ่งที่ผู้บันทึกเพิ่งเคยเห็น แต่ถึงกระนั้นก็แสดงให้เห็นถึงความพิเศษซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสยามได้

เมื่อเข้าไปยังที่พำนักคือพระที่นั่งอัมพรสถานในพระราชวังดุสิต ผู้บันทึกได้รับการต้อนรับและการดูแลเอาใจใส่อย่างดี ในที่นี้ผู้บันทึกกล่าวถึงธรรมเนียมการต้อนรับแขกของชาวสยามว่าจะมอบพวงมาลัยดอกมะลิที่ร้อยอย่างสร้อยคอและมอบถุงใบน้อยภายในบรรจุไม้หอมนานาพรรณส่งกลิ่นหอมให้แก่ผู้มาเยือน ซึ่งผู้บันทึกเห็นว่าเป็น “ธรรมเนียมประเพณีที่งดงามอีกอย่างหนึ่ง” (หน้า 104) นอกจากนั้นในเวลาเสิร์ฟขนมยังมีธรรมเนียมการมอบของที่ระลึกชิ้นเล็กๆ ด้วย โดยทั่วไปมักเป็น “โถลูกกวาดทำด้วยเงิน กาน้ำชาขนาดเล็ก บ้างก็เป็นกระโถนแบบสยามใบน้อยๆ” (หน้า 104) จากการต้อนรับอย่างดีของสยามในฐานะเจ้าบ้าน ทำให้ผู้บันทึกรู้สึกซาบซึ้งใจดังที่กล่าวว่า

...ข้าพเจ้าไม่อยากจะบอกเลยว่าพวกเราเป็นสุขเพียงใดที่ได้รับการต้อนรับด้วยไมตรีจิตตลอดระยะเวลาที่พำนักอยู่ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน อาหารการกินและการบริการที่นี้ก็ดีพร้อมทุกประการ ... คอยดูแลอำนวยความสะดวกอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าเราจะปรารถนาสิ่งเล็กน้อยเพียงใดก็ได้สมดังประสงค์ทุกประการ

(หน้า 194, 197)

นอกจากภาพบรรยากาศงานเฉลิมฉลองและกิจกรรมต่างๆ ในพระนครแล้ว เมื่อผู้บันทึกเดินทางไปยังพระราชวังบางปะอินซึ่งเปรียบเป็น “พระราชวังแวร์ซาย์ของสยาม” (หน้า 212) ผู้บันทึกก็กล่าวถึงวิถีชีวิตของผู้คนริมฝั่งน้ำไว้ว่า “เฉพาะบ้านเรือนของผู้มีอันจะกินเท่านั้นจึงจะมีผนังไม้กันห้องตกแต่งด้วยรูปแกะสลักแบบสยามดูสวยงาม ส่วนคนยากจนจะอาศัยอยู่บนแพในกระท่อมมุงเสื่อธรรมดาๆ เท่านั้น” (หน้า 211) และกิจกรรมการค้าขายก็เกิดขึ้นที่เรือนแพนั้น “ระหว่างที่เรือลูกค้ามาซื้อของ พวกพ่อค้ามักจะนั่งเคี้ยวหมาก หรือไม่ก็สูบบุหรี่

อยู่บนแพเรือไปโดยไม่แะแลสิ่งใดทั้งสิ้น” (หน้า 221) ส่วนบ้านเรือนของคนยากจนที่อยู่บนบกนั้นเป็นกระท่อมหลังคามุงจากเปรี๊ยะได้กับ “รั้งนกที่เกาะอยู่ตามต้นไม้” (หน้า 211) สมาชิกในครอบครัวจะนอนบนพื้นกระดานปูเสื่อ ภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวสยามดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำระหว่างผู้มีฐานะกับคนยากจนได้เป็นอย่างดี

สิ่งน่าสนใจตอนหนึ่งในบันทึกก็คือสยามเป็นประเทศที่น่าจับตามองของประเทศต่างๆ ในยุโรปถึงกับมีเจ้านายและเอกอัครราชทูตวิสามัญจำนวนมากเดินทางมาร่วมงานบรมราชาภิเษกสมโภช ซึ่งให้เห็นว่า “พวกเขาให้ความสนใจในกิจการอาณาจักรเล็กๆ แห่งเอเชียมาเพียงใด ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าเวลานี้ประเทศสยามเป็นหนึ่งในบรรดานานอารยประเทศ อันเป็นผลจากการที่พวกเขามุ่งมั่นอย่างแข็งขันที่จะให้มีการปฏิรูปบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น” (หน้า 123) ด้วยเหตุที่บ้านเมืองสยามมีการปฏิรูปตามแบบแผนของประเทศที่เจริญแล้วอย่างตะวันตก อีกทั้งยังมีความรุ่มรวยทางประเพณีและวัฒนธรรมส่งผลให้ท่าทีและน้ำเสียงของผู้บันทึกในภายหลังเปลี่ยนไปจากเมื่อแรกที่ได้เห็นบ้านเรือนริมแม่น้ำที่มองดงามชวนมอง การที่อิวาน เดอ เซก เขียนบันทึกการเดินทางเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงนับเป็นกระบอกเสียงที่ประกาศความเป็นอารยะของสยามประเทศให้เป็นที่รับรู้ของนานาชาติได้เป็นอย่างดี

วัด วัง และสิ่งล้ำค่าในทัศนะชาวต่างชาติ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถทูลเชิญเสด็จแกรนด์ดยุก บอริสเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ผู้บันทึกเล่าย้อนไปถึงเมื่อครั้งที่แกรนด์ดยุก บอริสเสด็จฯ มาสยามคราวแรกว่าพระองค์เป็นเพียงผู้เดียวที่ได้เข้าไปในพระบรมมหาราชวังด้วยรถเทียมม้าดังความว่า “ข้าพเจ้ายังจำได้เมื่อ 10 ปีล่วงมาแล้วในขณะของเรามีเพียงแกรนด์ดยุก บอริสพระองค์เดียวเท่านั้นที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยรถเทียมม้า ในขณะที่พวกเราต้องเดินเข้าไป” (หน้า 92, 95) แต่ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถได้ประทับรถเทียมม้าไปด้วย “เจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์เสด็จขึ้นทรงรถเทียมม้า 4 และเสด็จเข้าในพระบรมมหาราชวังเพื่อเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยมีกองทหารม้าติดตามเป็นกองเกียรติยศ” (หน้า 91)

ครั้นถึงพระบรมมหาราชวัง ผู้บันทึกกล่าวถึงบรรยากาศและความโอ่อ่าของสิ่งปลูกสร้างต่างๆ แล้วเล่าว่าพระที่นั่งหลายองค์ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในนั้นทำให้พระบรมมหาราชวังมีลักษณะเป็น “เหมือนเมืองๆ หนึ่ง” (หน้า 92) ส่วนภายในห้องโถงรับรองก็ประดับประดาด้วยภาพเขียนสีน้ำมันเป็นพระบรมสาทิสลักษณ์พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ทั้งยังมีประติมากรรมรูปหล่อสำริดประมุขของประเทศต่างๆ รวมทั้งพระบรมรูปพระเจ้านิโคลัสที่ 2 ด้วย

หลังจากเสร็จพิธีต้อนรับในพระบรมมหาราชวังแล้ว แกรนด์ดยุก บอริสเสด็จฯ ไปยังพระที่นั่งอัมพรสถาน (le palais d'Amporn) ในพระราชวังดุสิต (Dusit-Park) ผู้บันทึกกล่าวถึงความเหมาะสมของสถานที่ก่อสร้างพระราชวังดุสิตว่า “เป็นที่ที่เย็นสบายและมีอากาศโปร่งที่สุดในพระนคร” (หน้า 99) นอกจากนั้นผู้บันทึกยังรู้สึกประทับใจที่ได้พำนักอยู่ที่พระที่นั่งอัมพรสถานดังที่กล่าวว่า “อาจจะกล่าวได้ว่าโรงแรมหรูชั้นเลิศที่อยู่บนถนนบัวส์ (l'avenue du Bois) ในกรุงปารีสก็ยังไม่มีความต่างกระจกมากมายกับระเบียบที่สามารถเดินรอบ

เทียบเท่าพระที่นั่งองค์นี้” (หน้า 99) พร้อมกันนั้นผู้บันทึกยังบรรยายการตกแต่งพระที่นั่งด้วยเครื่องใช้ทั้งหลายที่นำเข้าจากยุโรป รวมทั้งศิลปวัตถุและภาพเขียนแนวศิลปะสมัยใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสะสมไว้ตั้งแต่เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรป

ครั้นถึงเวลาค่ำแกรนด์ดยุก บอริสเสด็จฯ ไปยังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวังเพื่อเสวยพระกระยาหารค่ำ ภายในพระที่นั่ง “มีการประดับตกแต่งที่สอดคล้องประสานกันอย่างลงตัวระหว่างศิลปะแบบตะวันตกกับศิลปะแบบสยาม” (หน้า 100) ส่วนในท้องพระโรงมีภาพเขียนสีน้ำมันแบบสมัยใหม่ประดับอยู่เป็นภาพการต้อนรับราชทูตสยามที่ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับราชสำนักยุโรป นอกจากนี้ในห้องยังประดับประดาด้วยศาสตราวุธโบราณของสยามและต้นไม้เงินต้นไม้ทองขนาดย่อมซึ่งเป็นเครื่องบรรณาการจากประเทศราชต่างๆ ด้วย การประดับตกแต่งดังกล่าวนี้ทำให้ “ท้องพระโรงดูงดงามยิ่งขึ้น” (หน้า 106)

ส่วนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทซึ่งเป็นพระที่นั่งสำหรับจัดงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชนั้นผู้บันทึกได้บรรยายไว้ว่า

ลักษณะองค์ปราสาทก่อสร้างเป็นรูปจตุรมุข ส่วนยอดพระมหาปราสาทมีลักษณะเรียวแหลมประดับตกแต่งด้วยทองส่องแสงอร่าม ที่หลังคามุงกระเบื้องเคลือบหลากสี

บริเวณภายในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท กำแพงและเสาล้วนประดับตกแต่งด้วยสีทองยามเมื่อต้องแสงอาทิตย์ที่ลอดเข้ามาตามช่องบานเกล็ดหน้าต่างที่อยู่สูงลิบจะส่องแสงเป็นประกายแวววับ ส่วนตรงกลางพระที่นั่งเป็นที่ประดิษฐานพระแท่นราชบัลลังก์รูปแปดเหลี่ยม ทำด้วยไม้มะเกลือประดับทองคำ กับมีพระเขนยอิงปักดินเงินดินทองดูงดงามอยู่ด้วย

(หน้า 127-128)

นอกจากนี้ผู้บันทึกยังกล่าวถึงท้องพระโรงในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยซึ่งใช้เป็นที่จัดเลี้ยงภายหลังการเสด็จพยุหยาตราทางชลมารคเสียบพระนครไว้ด้วยดังนี้

ท้องพระโรงโถงในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย อันเป็นสถานที่ที่ผู้ได้รับเชิญทั้งหลายมาชุมนุมกันอยู่นั้นมีความงดงามล้ำเลิศด้วยสถาปัตยกรรมแบบสยาม มีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจง ภาพเขียนแบบปูนเปียกบนผนังนับเป็นงานศิลปะชั้นเยี่ยมที่งามเด่นเป็นที่สะดุดตา นอกจากนี้เสาสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ที่มีลักษณะแคบตรงด้านบนกับพระบัญชาสูงตระหง่านก็มีรูปทรงสี่เหลี่ยมคางหมูเช่นเดียวกับเสา ทำให้ท้องพระโรงองค์นี้มีลักษณะเฉพาะที่หรูหราสง่างามอย่างยิ่งทีเดียว

(หน้า 183)

ผู้บันทึกยังกล่าวถึงความประทับใจที่มีต่อความงดงามของวัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อได้ตามเสด็จแกรนด์ดยุก บอริสไปเข้าร่วมพิธีในพระอุโบสถก่อนวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช 1 วัน ดังที่เล่าว่า “ที่นี่มีพระเจดีย์และมณฑปตกแต่งอย่างวิจิตรตระการตาอยู่หลายองค์ ในยามพระอาทิตย์อัสดงจะเห็นแสงสะท้อนจากพระเจดีย์เหล่านี้เป็นสีเขียวและสีชมพูงดงามยิ่งนัก” (หน้า 122) ส่วนภายในพระอุโบสถนั้นผู้บันทึกกล่าวว่า

บรรดาสິงของเครื่องประดับตกแต่งที่มีอยู่ภายในพระอุโบสถวัดพระแก้ว ล้วนแต่ประณีตงดงามน่าชมไปเสียทั้งหมด บริเวณผนังภายในประดับด้วยกระเบื้องโมเสกเขียนภาพเรื่องราวอิทธิหารในเทวดานาน เสารอบพระอุโบสถเป็นลายรักปิดทอง อีกทั้งมีโคมระย้าทำจากโลหะที่มีค่าหรือไม่ก็เป็นแก้วเจียรไนห้อยย้อยลงมาจากเพดานอยู่มากมายจนนับไม่ถ้วน ส่วนที่พื้นอุโบสถปูทับด้วยแผ่นโลหะสัมฤทธิ์ บานพระทวารขนาดใหญ่มีมาสร้างจากไม้มะเกลือกับมีลวดลายประดับมุก กล่าวได้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เห็นนี้เป็นงานฝีมือชั้นเยี่ยมทั้งสิ้น

(หน้า 146-147)

ทั้งข้อความว่า “ล้วนแต่ประณีตงดงามน่าชมไปเสียทั้งหมด” “บานพระทวารขนาดใหญ่มีมา” และ “เป็นงานฝีมือชั้นเยี่ยมทั้งสิ้น” ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าผู้บันทึกซึ่งเป็นชาวตะวันตกรู้สึกอัศจรรย์ใจและชื่นชมมากเพียงใดเมื่อได้เห็นศิลปะและฝีมืองานช่างของสยาม จึงไม่แปลกที่ผู้บันทึกจะกล่าวสรุปไว้ว่า “วัดพระแก้ว (Wat Prakeo) มีความงามเป็นเลิศ” (หน้า 92) นอกจากนั้นเครื่องใช้ประเภทเครื่องเงินเครื่องทองและเครื่องปั้นดินเผา ก็เป็นประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นได้ว่า “ช่างฝีมือชาวไทยนั้นมีความสามารถเฉพาะตัวสูงมากทีเดียว ทั้งในด้านรสนิยมและอารมณ์ทางศิลปะ” (หน้า 155)

ในคืนวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชผู้บันทึกมีโอกาสดูชมความงามของพระบรมมหาราชวังซึ่งประดับประดาด้วยโคมไฟจำนวนมากจึงกล่าวถึงความงามของสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวังไว้ว่าเป็นความชำนาญของช่างสยามที่เข้าใจเรื่องแสงและเงาเป็นอย่างดี ดังความว่า

หากพิจารณาถึงความงามในทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวังแล้วจะเห็นว่าช่างตกแต่งพอใจที่จะให้แสงส่องเข้ามาทางด้านหน้ามูอย่างเต็มที่ซึ่งส่งผลให้แสงสว่างจากราวตะเกียงไขนอยถูกพรายอยู่ใต้ระเบียงกับได้แนวชายคาส่องสะท้อนมาให้เห็นเป็นภาพเงาราวๆ ดึงดูดอย่างน่าลึกลับบนท้องฟ้าอันมืดมิดที่เต็มไปด้วยดวงดาว

(หน้า 151)

เนื่องจากคณะของแกรนด์ดยุก บอริสได้พำนักระหว่างที่ประทับที่อัมพรสถานในพระราชวังดุสิต ผู้บันทึกจึงกล่าวถึงพระราชวังดุสิตไว้มากพอควร ทำให้ผู้อ่านมีโอกาสดูรับรูภาพความงามสง่าของพระราชวังดุสิตในช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่นในเช้าวันที่ 30 พฤศจิกายน 2454 อีวาน เดอ เชค ผู้บันทึกไปเดินเล่นที่สวนในพระราชวังดุสิต เขาบรรยายว่าในเวลาเช้าพระราชวังดุสิต “อบอวลไปด้วยกลิ่นหอมของมวลหมู่ไม้บานาพรรณ ทั้งไม้ดอกและไม้พุ่มที่ปลูกอยู่ในสวน” (หน้า 109) ส่วนอาคารต่างๆ ก็งดงามน่าประทับใจ เช่น พระตำหนักเรือนต้น^{**} ซึ่งเป็นเรือนไทยริมคลอง “อ่างหยก”^{††} ใกล้พระที่นั่งวิมานเมฆ พระตำหนักนี้

^{**} พระตำหนักเรือนต้นสร้างเมื่อพ.ศ. 2447 หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล ทรงเล่าว่าเมื่อมีการเสด็จขึ้นพระตำหนักเรือนต้นเป็นการภายใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายในทรงทำอาหารคาวหวานพระราชทานเลี้ยงแก่ผู้ได้รับเชิญซึ่งมีเพื่อนต้นทั้งหลายเป็นต้น (สำนักพระราชวัง, 2545: 35)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ใช้เป็นทั้งรับรองและจัดงานเลี้ยงแก่ “เพื่อนต้น” และเป็นที่สำราญของฝ่ายในและของพระราชโอรสพระราชธิดาเป็นทำนองเดียวกันกับเรือนคหบดีสามัญชนในต่างจังหวัดที่เคยเสด็จเยือน ผู้บันทึกบรรยายความงามของพระตำหนักเรือนต้นไว้ดังนี้

พลับพลาไม้หลังเล็ก ๆ 2 หลัง ทาสีแดงและสีน้ำเงิน ผังลายทองทั้งหลังนั้น ประทับใจเรานับแต่แรกเห็น ด้วยรูปทรงที่ดูงดงามเป็นเลิศกับการประดับตกแต่งที่ประณีตอ่อนช้อย ตลอดจนแนวหลังคายอดแหลมทั้งคู่ก็สอดรับกันได้อย่างกลมกลืนทีเดียว พลับพลาไม้คู่นี้มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบไทยอย่างแท้จริง ซึ่งจะพบได้เฉพาะในอุทยานหลวงแห่งนี้เท่านั้น

(หน้า 109)

ผู้บันทึกยังกล่าวถึงอาคารและสิ่งปลูกสร้างอื่นภายในพระราชวังดุสิตไว้ด้วย เช่น อาคารลักษณะแบบบังกลอ (bungalow) โรงรถยนต์หลวง เรือนไทย พลับพลา ตลอดจนอาคารประกอบอื่นๆ ตัวอย่างเช่นการบรรยายถึงรถยนต์ที่จอดอยู่ในโรงรถที่ว่า “ใกล้ๆ กันเป็นโรงรถยนต์หลวง มีรถยนต์พระที่นั่งจอดประจำการอย่างเป็นระเบียบอยู่ราว 70 คัน ซึ่งล้วนแต่เป็นรถยนต์ชั้นเยี่ยมทั้งสิ้น มีการประดับตกแต่งอย่างหรูหราและมีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน รถยนต์พระที่นั่งส่วนมากจะเป็นรถยนต์ที่ผลิตจากประเทศออสเตรีย” (หน้า 110) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงภาชนะ ถ้วยแก้วเจียรไน รวมทั้งเครื่องใช้ประจำโต๊ะอาหารที่งดงามหรูหราซึ่งล้วนผลิตในต่างประเทศ เช่น ประเทศฝรั่งเศส ประเทศโบฮีเมีย (Bohème) เป็นต้น การกล่าวถึงรถยนต์หลวงและเครื่องใช้ต่างๆ ย่อมแสดงให้เห็นว่าในราชสำนักสยามมีของล้ำค่าชั้นดีอยู่เป็นจำนวนมาก และสิ่งเหล่านี้เองที่เป็นเครื่องชี้วัดความเป็นอารยะอย่างตะวันตกได้ทางหนึ่งด้วย

นอกจากพระบรมมหาราชวังและพระราชวังดุสิตแล้ว ผู้บันทึกยังได้กล่าวถึงพระราชวังพญาไทซึ่งเป็นประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงไว้ด้วย แม้ผู้บันทึกจะได้เห็นแต่ภายนอก มิได้มีโอกาสเข้าไปในพระราชวังพญาไทก็ตาม

เมื่อพิจารณาคุณลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปแล้วเห็นว่า พื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์มากทีเดียว มีระบบการระบายน้ำและหักล้างทางพง เพื่อปรับเปลี่ยนพื้นที่จากท้องถื่นชนบทที่อุดมสมบูรณ์ให้เหมาะกับการก่อสร้างกลุ่มบ้านพักตากอากาศ ถัดจากตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระบรมราชชนนีจะเป็นโรงนาต้นแบบซึ่งใช้เป็นสถานที่ปลูกทดลองธัญพืชชนิดต่างๆ

(หน้า 119)

^{††} พระที่นั่งวิมานเมฆมีคลองล้อมรอบ เช่น คลองร่องไม้หอม คลองรางเงิน คลองอ่างหยก และคลองคาบแผ่นกระจาก น้ำในคลองโดยรอบมีสีเขียวเหมือนหยก โดยเฉพาะน้ำในคลองอ่างหยกซึ่งอยู่ทางทิศใต้มีสีสนสวยงาม สีหยกนี้ได้มาจากความสกปรก แต่เป็นเพราะธรรมชาติของน้ำนั่นเอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานนามคลองนั้นว่า “อ่างหยก” (สำนักพระราชวัง, 2545: 27)

จะเห็นได้ว่าในสายตาของชาวตะวันตก สยามมีพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ มีระบบการชลประทานที่ดี และชาวสยามก็มีความรู้เป็นอย่างดีในการปรับใช้พื้นที่ทางการเกษตรให้เป็นเมือง ลักษณะดังกล่าวนี้จึงช่วยให้สยามเป็นประเทศที่มีความเจริญก้าวหน้ามากในสายตาชาวต่างชาติ

ความเป็นไทยในงานศิลปวัฒนธรรม

สิ่งที่โดดเด่นประการหนึ่งของสยามที่ดึงดูดความสนใจของชาวต่างชาติได้เป็นอย่างดีก็คือศิลปวัฒนธรรม ในบันทึกการเดินทางเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้บันทึกได้กล่าวถึงวัฒนธรรมการแต่งกาย ศิลปะการแสดง และงานฝีมือไว้ในหลายตอน ในด้านการแต่งกาย ผู้บันทึกกล่าวถึงเครื่องทรงของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (la reine mère) เมื่อครั้งเสด็จฯ มาในงานเลี้ยงรับรอง ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทว่า “ทรงฉลองพระองค์แบบสยามที่เรียกว่า ‘ผ้านุ่ง’ (panung) ทอด้วยไหมรูปทรงแบบกางเกงขาสั้น ทรงฉลองพระบาทและมีการประดับประดาอย่างงดงามกับอุ้งพระบาทยาวทำจากแพรไหม” (หน้า 103) “ผ้านุ่ง” ในที่นี้คือโจงกระเบนซึ่งเป็นที่ยอมรับหลายในช่วงเวลานั้นดังที่ผู้เขียนบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า “สำหรับเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของชาวสยามนั้น ทุกคนจะสวมผ้านุ่งกันหมด ประชาชนคนธรรมดาจะสวมผ้านุ่งที่ทอจากฝ้าย ส่วนผ้านุ่งที่ทอด้วยไหมจะเป็นเครื่องแต่งกายของชนชั้นสูง” (หน้า 156) แสดงให้เห็นว่าชนิดของผ้าที่นำมาทำผ้านุ่งนั้นใช้เป็นเครื่องบ่งฐานะทางเศรษฐกิจและฐานันดรศักดิ์ได้ด้วย

นอกจากนั้นผู้บันทึกยังกล่าวถึงเครื่องแบบของนายทหารรักษาพระองค์ตามที่ได้สังเกตว่า

ประเทศสยามก็เป็นเหมือนกับประเทศอื่นๆ ในยุโรป เมื่อพระมหากษัตริย์พระองค์ใดเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ สิ่งที่พระองค์ดำริว่าจะทำเป็นสิ่งแรก คือการเปลี่ยนแปลงเครื่องแบบนายทหารและเครื่องแต่งกายของมหาดเล็กให้ดูทันสมัยขึ้นกว่าเดิม ขณะเข้าไปในท้องพระโรง ข้าพเจ้าสังเกตได้ทันทีเลยว่า เครื่องแบบนายทหารรักษาพระองค์ที่เป็นสีฟ้าเข้ม สวมหมวกประดับด้วยขนนกนั้น มองดูคล้ายกับเครื่องแบบของทหารราบอิตาลีมากที่สุด ส่วนเครื่องแต่งกายของพวกมหาดเล็กก็เช่นกัน ในสมัยก่อนมหาดเล็กจะสวมเสื้อสีแดง แต่มาคราวนี้กลับเปลี่ยนใหม่เป็นสวมเสื้อสีน้ำเงินกับกางเกงขาสั้นสีขาว

(หน้า 103-104)

การกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับเครื่องแบบของนายทหารรักษาพระองค์นี้แสดงให้เห็นว่าผู้บันทึกเป็นคนช่างสังเกต สามารถเก็บรายละเอียด เกี่ยวกับเรื่องเดียวกันซึ่งเกิดขึ้นต่างกรรมต่างวาระมาประมวลและเปรียบเทียบไว้ได้อย่างน่าสนใจ

ในด้านศิลปะการแสดง ผู้บันทึกกล่าวถึงการจัดแสดงในงานเลี้ยงอาหารค่ำที่วังมหานาคของพระเจ้าพี่ยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหมไว้ว่าสิ่งที่ดึงดูดใจเป็นพิเศษคือการบรรเลงดนตรี

เมื่อเดินทางไปถึงก็ได้ยินเสียงเพลงจากการขับร้องของเด็กหญิงชาวสยาม อีกทั้งทำนองเพลงที่บรรเลงโดยวงดนตรีพื้นเมืองก็ฟังแปลกหู เครื่องดนตรีที่นำมาบรรเลงนั้นเป็นเครื่องดนตรีไทยที่ทำจากไม้ไผ่จำพวกซอ กลอง และระนาด เป็นต้น

ถึงแม้ว่าชาวยุโรปอย่างพวกเราจะมีอาจเข้าใจบทเพลงที่มีท่วงทำนองซ้ำเนิบนาบจากการขับขานของนักร้องที่ร้องด้วยน้ำเสียงแหลมสูงก็ตาม แต่ในทางกลับกันบทเพลงเหล่านี้ก็สร้างความสุขสำราญให้แก่ผู้ฟังได้ไม่น้อยทีเดียว เสียงสูงๆ ต่ำๆ ที่เปล่งขึ้นลงตามจังหวะเพลงนั้นคล้ายกับเสียงสายน้ำไหลและลมพัดในราวไพรฟุ้งดูเร้นลับน่ามหัศจรรย์ยิ่งนัก

(หน้า 120)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าดนตรีไทยเป็นศิลปะการแสดงที่มีความเป็นสากล เป็นภาษาศิลป์ที่สามารถดึงดูดและสร้างความรื่นรมย์แก่ผู้ฟังได้แม้จะอยู่ต่างชาติต่างภาษากันก็ตาม กล่าวได้ว่าศิลปะการแสดงดนตรีของไทยนั้นมีชั้นเชิง มีอารยะ และสร้างสุนทรียรสแก่ผู้ฟังได้ไม่ต่างกับดนตรีตะวันตกที่ผู้บันทึกคุ้นเคย

ศิลปะการแสดงอีกแขนงหนึ่งคือการละคร ผู้บันทึกกล่าวว่าผู้แสดงละครสวมเครื่องแต่งกายที่สวยงามมีการกำกับการแสดงที่เป็นไปตามแบบแผนน่าชื่นชม ลักษณะการร่ายรำอ่อนช้อยงดงาม ท่วงท่าและลีลาการร่ายรำเป็นไปอย่างเนิบช้าและต่อเนื่อง แสดงว่าผู้แสดงต้องผ่านการฝึกฝนมาจนชำนาญก่อนจึงจะออกแสดงได้ ดังตัวอย่างการบรรยายท่าทางการเอียงกรายที่ว่า “นางรำของสยามจะไม่กระโดดเป็นอันขาด แต่เธอจะเคลื่อนไหวไปข้างหน้าด้วยการก้าวเท้าออกไปทีละน้อย ขณะเดียวกันก็ไขว่ขาอีกข้างหนึ่งขึ้นอย่างช้าๆ ให้หัวเข่าอ่อนออกมา และยกสันเท้าขึ้นค้างไว้สักสองสาม息ในแต่ละก้าวอย่าง” (หน้า 191)

แม้ผู้บันทึกจะชื่นชมว่าศิลปะการแสดงละครของไทยดูแปลกตาและน่าสนใจก็จริง แต่ก็มีส่วนที่ควรติคือเนื้อหาของละครที่ยืดเยื้อเกินไปดังความว่า

ภาพอันน่าตื่นตาตื่นใจที่เห็นในละครนั้นจึงไม่น่าแปลกใจเลยว่าการแสดงชุดนี้จัดเป็นละครชั้นสูง ที่ยังคงแบบแผนดั้งเดิมอยู่มากทีเดียว (very old style) เหมือนดั่งที่นายทหารชาวสยามได้บอกแก่เรา แต่ในความเห็นของพวกเรานั้นดูเหมือนว่าละครเรื่องนี้จะมียาวเยื้อและซ้ำซากดูไม่สนุกเท่าที่ควร

(หน้า 192)

เหตุที่ผู้บันทึกกล่าวเช่นนั้นอาจดูเหมือนว่าการแสดงของชาวตะวันตกดำเนินเรื่องได้กระชับและรวดเร็วมากกว่าของสยาม แต่น่าสังเกตว่าศิลปะการแสดงชั้นสูงที่ใช้ในงานพิธีต่างๆ นั้นอาจเป็นเรื่องสำคัญ เรื่องยิ่งใหญ่ ซึ่งต้องใช้เวลาในการแสดงยาวนานก็เป็นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปะการแสดงที่มีไว้เพื่อแสดงให้ชาวต่างประเทศได้รับชม ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในพระราชบันทึกเรื่องราชาภิเษกพระเจ้ากรุงสเปน (The Spanish

Coronation) เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปในการพระราชพิธีราชาภิเษกพระเจ้าอัลฟองโซที่ 13 (Alfonso XIII de España) ที่กรุงมาดริด ประเทศสเปน ระหว่างวันที่ 15-22 พฤษภาคม 2445 ในครั้งนั้นพระองค์ได้มีโอกาสชมมหาอุปรากรเรื่อง “ดอน จีโวนนี” ของโมซาร์ท ที่โรงละครหลวง การแสดงนั้นเริ่มเวลา 21:30 น. (ต้นฉบับใช้ 9.30 ล.ท.) และสิ้นสุดเมื่อเวลา 01:00 น. (ต้นฉบับใช้ 1.00 ก.ท.) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบันทึกไว้ว่า “ทำไมเขาไม่เริ่มแสดงหัวค่างานนี้ก็ไม่ทราบ. และถ้าอยากจะเริ่มแสดงเวลา 9 นาฬิกา เหตุใดเขาจึงเลือกแสดงเรื่องที่ยาว (ขอกระซิบนาน่าเบื่อด้วย) เช่นเรื่อง ‘ดอน จีโวนนี’ นี้” (Vajiravudh., 2007: 113-114) อาจเป็นไปได้ว่าเนื้อหาที่ชวนเบื่อหน่ายนั้นอาจเกิดจากความแตกต่างทางวัฒนธรรม ความนิยมส่วนบุคคล หรืออาจเป็นเพราะความเหน็ดเหนื่อยจากการกิจตลอดวันก่อนหน้าที่จะมาชมการแสดงก็เป็นได้

ในด้านงานฝีมือ ผู้บันทึกได้เล่าถึงการออกร้านภายในพระราชวังดุสิตในคืนวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชว่ามีสินค้าหัตถกรรมซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นไทยจำหน่ายอยู่หลายชนิด ทั้งเครื่องเงิน เครื่องทอง โถกระเบื้อง เครื่องลายคราม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้มีราคาสูงและผลิตมาอย่างประณีตงดงาม ทั้งยังเป็นสินค้าที่หาซื้อไม่ได้ตามร้านค้าในเมืองใหญ่ ผู้บันทึกกล่าวชื่นชมงานประณีตศิลป์ของสยามไว้ว่า

เรามาดูพานใส่ผลไม้ที่ทำด้วยเงินคุณลายหรือไม่ก็ชุบทองแดงที่สวยงามนี้ดีกว่า นอกจากจะมีรูปทรงงดงามอ่อนช้อยสะดุดตาแล้วยังมีลวดลายที่สอดประสานกันอย่างกลมกลืน และพระพุทธรูปองค์เล็กๆ ที่ทำจากทองสัมฤทธิ์เหล่านั้นก็เช่นกัน ทั้งหมดนี้ยังไม่ถือเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงความสามารถอันแท้จริงของประติมากรชาวสยามได้อย่างเพียงพออีกหรือ?

(หน้า 155)

นอกจากนั้นชาวสยามยังเชื่อว่าชาวยุโรปประดิษฐ์ดอกไม้ไฟด้วยดังความว่า “ในการประดิษฐ์ดอกไม้ไฟนั้นยังแสดงถึงจินตนาการและความคิดฝันอันเหลือเชื่อ ... เราจะเห็นว่าภาพที่ปรากฏบนพื้นผิวน้ำจะค่อยๆ แปรเปลี่ยนไปมองเห็นคล้ายเรือยนต์ สุดท้ายก็เกิดระเบิดขึ้นเสียงดังสนั่นกลายเป็นกลุ่มไฟดวงใหญ่ส่องแสงสว่างเจิดจ้า” (หน้า 157) ความชำนาญในงานศิลปวัฒนธรรมหลากหลายแขนงดังกล่าวมานี้เป็นสิ่งสำคัญที่ผู้บันทึกให้ความสนใจและชื่นชมอยู่บ่อยครั้งว่าเป็นอัตลักษณ์อันโดดเด่นของชาวสยาม

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชสมัยรัชกาลที่ 6

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระราชพิธีขึ้นครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ตามโบราณราชประเพณี คำว่า “บรมราชาภิเษก” หมายถึงการรดน้ำในการแต่งตั้งพระมหากษัตริย์ มีผู้สันนิษฐานว่าประเทศไทยคงได้รับรูปแบบมาจากพิธีราชสุยะของอินเดีย (อลิสรา รามโกมุท, 2546: 127) พระราชพิธีบรมราชาภิเษกกระทำสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันโดยยึดแบบแผนตามตำราบรมราชาภิเษกครั้งรัชกาลที่ 1 เป็นหลัก แต่มีการเปลี่ยนแปลงข้อปลีกย่อยบางเรื่อง เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 1 ประกอบพระราชพิธีที่พระที่นั่งอมรินทราภิเษก ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมาทรงกระทำพิธีบรมราชาภิเษกที่พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร (อลิสรา รามโกมุท, 2546: 129) ในจดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธพระ

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวถึงความพิเศษของพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ 6 ว่าทำเป็น 2 งาน งานหนึ่งคือพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียร ทำเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2453 ที่พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร และอีกงานหนึ่งคือพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช จัดเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2454 ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทั้งนี้มีเหตุผลในการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็น 2 งานว่า

ตามราชประเพณีในสยามประเทศนี้ถือเปนตำรามาแต่โบราณว่า พระมหากระษัตริย์ซึ่งเสด็จผ่านพิภพ ต้องทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก่อนจึงจะเปนพระราชาธิบดีโดยสมบูรณ์ ถ้ายังมิได้ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอยู่ตราบใด ถึงจะได้รับรัชทายาท เมื่อเสด็จเข้าไปประทับอยู่ในพระราชวังหลวง ก็เสด็จอยู่เพียง ณ ที่พักแห่งหนึ่ง พระนามที่ขานก็คงใช้พระนามเดิม เปรนแต่เพิ่มคำว่า “ซึ่งทรงสำเร็จราชการแผ่นดิน” เข้าข้างท้ายพระนาม และคำรับสั่งก็ยังไม่ใช้พระราชโองการจนกว่าจะได้ทรงมูรธาภิเษก ทรงรับพระสุพรรณบัฏจารึกพระบรมราชนามาภิไธยกับทั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากพระมหาราชครูพราหมณ์ผู้ทำพิธีราชาภิเษกแล้ว จึงเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียร ครบครองสิริราชสมบัติสมบูรณ์ด้วยพระเกียรติยศแห่งพระราชมหากระษัตริย์แต่นั้นไป

(จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, 2466: 1-2)

ด้วยเหตุที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติเมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดขึ้นครองราชย์จึงต้อง “**รับทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกภายใน 7 วันบ้าง กว่านั้นบ้าง อย่างช้าเพียงภายในเดือนเศษ**” (จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, 2466: 2) แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระองค์ทรงคุ้นเคยกับพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายต่างประเทศ ประเพณีของนานาประเทศในยุโรปจะทำพิธีบรมราชาภิเษกต่อเมื่อเสร็จสิ้นงานพระบรมศพและออกจากไวท์ฮอลล์แล้ว จึงทรงเห็นว่างานพิธีบรมราชาภิเษกของพระองค์ควรจัดเป็น 2 งานเพื่อมิให้ “**เหมือนหนึ่งทำการรีนเร่งในเวลากำลังไวท์ฮอลล์อย่างหนึ่ง รับทำมิให้เวลาแก่ราชตระกูลหรือประเทศที่เป็นสัมพันธไมตรีมีโอกาสได้มาช่วยงานตามอัธยาศัยแลประเพณีที่นิยมกันในประเทศนั้นๆ อย่างหนึ่ง**” (จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, 2466: 2-3) ดังนั้นจึงทรงปรึกษาพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ เห็นควรจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็น 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรตามโบราณราชประเพณี แต่งการเสด็จเลียบพระนครและการรีนเร่งอื่นๆ ต่อเมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วจึงจัดให้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้แม้ในหนังสือเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้บันทึกจะเรียกว่า “**พระราชพิธีบรมราชาภิเษก**” แต่แท้จริงแล้วงานพระราชพิธีนั้นคือพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชซึ่งเพิ่งจะมีเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, 2466: 75)

การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชแบ่งรายละเอียดเป็น 3 ส่วน ได้แก่ การบรมราชาภิเษก การสมโภช และการเลี้ยงลูกขุน ทั้งนี้ปฏิบัติโดยอนุโลมตามราชประเพณีแต่ “เปลี่ยนแปลงรายการให้ต้องตามนิยมในปัจจุบันนี้” (จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, 2466: 75) นอกจากนั้นยังเพิ่มการรับแขกเมืองซึ่งเป็นงานใหญ่อีกงานหนึ่งด้วย ในการดำเนินงานแบ่งเป็น 3 ตอน ตอนต้นเป็นการตั้งพิธีตามหัวเมืองทุกมณฑล ทำนํ้ามนต์อภิเษกสำหรับถวาย ณ พระแท่นอัฐทิศ ตอนกลางทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และตอนท้ายเป็นงานสมโภชเลี้ยงลูกขุน งานทั้งสามตอนนั้นเริ่มทำตั้งแต่วันที่ 7 พฤศจิกายน 2454 จนถึงวันที่ 10 ธันวาคม 2454 พิธีที่ทำเริ่มด้วยพิธีพราหมณ์ จากนั้นเป็นพิธีสงฆ์ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก การเสด็จเลียบพระนครทางสถลมารค การเสด็จเลียบพระนครทางชลมารค การพระราชทานเลี้ยงลูกขุน พิธีทรงตั้งหมุดธงชัยเฉลิมพล งานมหรสพโขนหลวง พิธีพระราชทานธงชัยเฉลิมพล ฯลฯ

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชเป็นพิธีกรรมของหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติตามแบบแผนราชประเพณีที่สืบมาแต่โบราณ (กรมศิลปากร, 2525: 165) เป็นพิธีการที่สร้างความเป็นสวัสดิมงคลแก่สิริราชสมบัติ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และสร้างความสมบูรณ์พูนสุข ความมั่นคงและความเป็นเอกภาพแก่บ้านเมือง (บาหยัน อิมสำราญ, 2559: 19) ดังนั้นพระราชพิธีนี้จึงมีความศักดิ์สิทธิ์และแสดงให้เห็นชนบประเพณีของสยามได้เป็นอย่างดี แต่เดิมในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทั้งสองพระองค์โปรดให้ “ฝรั่ง” ทั้งที่เป็นกงสุลและพ่อค้าเข้าร่วมพระราชพิธีได้ ดังข้อสันนิษฐานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า

ฉันทสันนิษฐานว่าทูตกระหม่อมปู่ได้โปรดให้ฝรั่งเข้าไปในงานบรมราชาภิเษกของท่านั้น, คงจะเปนพระบรมโขนบายที่จะเอาเข้าไปเปนพยาน, ให้เห็นปรากฏชัดว่าองค์ใดเปนพระเจ้าแผ่นดินแน่, ส่วนในงานบรมราชาภิเษกทูตกระหม่อมนั้น น่าจะได้ให้ฝรั่งเข้าไปเพราะเปนการตามเคยเท่านั้น

(ราม วชิราวุธ, 2555: 89)

ส่วนในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2453 นั้นไม่โปรดให้ “ฝรั่ง” เข้าร่วมในพระราชพิธี เนื่องจากทรงเห็นว่าฝรั่งมีจำนวนมากว่าแต่ก่อนจึงโปรดให้คนเหล่านั้น “เข้าไปต่อในงานบรมราชาภิเษกสมโภชในศก 2454” (ราม วชิราวุธ, 2555: 89) เมื่อมีพระราชดำริดังนั้นแล้วจึงทูลเชิญพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงของต่างประเทศมาร่วมงานพระบรมราชาภิเษกสมโภชเท่านั้น ผู้ที่มีมาร่วมงานมีจำนวนมากทั้งเจ้านายชั้นสูง ผู้แทนพระองค์ และอัครราชทูตจากประเทศต่างๆ เช่น แกรนด์ดยุก บอริส วลาดิมีโรวิช มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียทรงเป็นผู้แทนพระเจ้านิโคลัสที่ 2 เคานต์ เด. เดอ โบเลสตา – โคซีบรอตสกี (le comte T. de Bolesta - Kogiebrodzki) เป็นผู้แทนสมเด็จพระจักรพรรดิแห่งออสเตรีย บารอน วาน เดอ กอลท์ซ (le baron von der Goltz) เป็นผู้แทนพระเจ้าแผ่นดินเยอรมัน เจ้าชายวัลเดมาร์ สมเด็จพระปิตุลาของพระเจ้าแผ่นดินเดนมาร์กทรงเป็นผู้แทนพระองค์ นอกจากนั้นยังมีผู้แทนจากประเทศอื่นอีกมากมายมาร่วมงานด้วย เช่น อิตาลี สเปน นอร์เวย์ เบลเยียม ฮอลแลนด์ สหรัฐอเมริกา ฯลฯ

เมื่อคณะผู้แทนจากนานาชาติประเศมาถึงสยาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกมหาสมาคมที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท อีวาน เดอ เซค ผู้บันทึกได้บรรยายภาพในทีนี้ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกมหาสมาคม ทรงประทับบนพระราชอาสน์ทองคำซึ่งทอดอยู่ภายใต้ร่มพญาลมहाเศวตฉัตร ... เจ้าฟ้าพระองค์อื่นประทับนั่งบนพระเก้าอี้ที่ตั้งเรียงรายอยู่ตลอดสองฟากท้องพระโรงภายใต้ฉัตรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันแต่ทว่าต่างสีสนและมีจำนวนชั้นลดน้อยลงไปตามอิสริยยศ” (หน้า 105)

การเข้าร่วมงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชเป็นไปตามแบบแผนพิธีการทูต ผู้บันทึกอธิบายว่า “เมื่อผู้แทนจากนานาชาติเดินทางมาถึง อันดับแรกจะต้องแจ้งชื่อลงทะเบียนพร้อมทั้งแสดงบัตร” (หน้า 113) งานเริ่มต้นในวันที่ 1 ธันวาคม 2454 ซึ่งเป็นวันก่อนพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช มีพระราชพิธีในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามในเวลา 16:00 น. พระสงฆ์สวดเจริญพระพุทธมนต์ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากนั้นเป็นการสวดบริกรรมพระคาถาเสกน้ำมันตอกิเชกถวายสำหรับสร้งในเวลาเช้าวันรุ่งขึ้น พระราชพิธีในวันแรกนี้ผู้ร่วมงานมีเพียงเจ้านายต่างประเทศ อัครราชทูต และข้าราชการชั้นสูงของไทยเท่านั้น ส่วนผู้อื่นต้องอยู่ได้มุขเด็จบริเวณประตูทางเข้า

ในวันที่ 2 ธันวาคม เป็นวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช มีผู้แทนจากประเทศยุโรปเข้าร่วมด้วย เริ่มต้นด้วยพระราชพิธีสรงพระมูธาภิเษกสนาน (la cérémonie bouddhiste des ablutions) ในเวลา 9:40 น. ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ที่ลานกว้างในพระบรมมหาราชวังมีทหารกองเกียรติยศ ข้าราชการ และผู้แทนสมาชิกชาติตะวันตกยืนรอเข้าเฝ้าฯ ตามตำแหน่ง พิธีในช่วงเช้าใช้เวลาราว 1 ชั่วโมง ในวันนั้นอากาศค่อนข้างร้อน แต่ทุกคนต้องแต่งเครื่องแบบสำหรับการเฝ้ารับรองอย่างเป็นทางการ สร้างความอึดอัดแก่ผู้เข้าร่วมไม่น้อย ผู้บันทึกซึ่งเป็นชาวตะวันตกถึงกับกล่าวแสดงความรู้สึกว่ “ความร้อนที่ปกคลุมโดยรอบทำให้รู้สึกอึดอัดจนมีอาจจะทานทนได้ แต่ดูเหมือนว่าชาวสยามจะรู้สึกร้อนแต่อย่างใดเลย” (หน้า 128) แม้แต่เมื่อนั่งอยู่ในรถยนต์ก็ให้ความรู้สึกไม่ต่างกันทั้งที่ขณะนั้นเป็นช่วงฤดูหนาวของสยาม ดังความว่ “แม้ว่าจะนั่งอยู่ในรถยนต์แต่เรารู้สึกทุกข์ทรมานจากความร้อนจนสุดแสนที่จะทานทนได้ อีกทั้งเบาะนั่งในรถก็ร้อนแทบจะลุกเป็นไฟเช่นกัน มีคนบอกกับเรวว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่อากาศดีเป็นพิเศษ แต่กระนั้นฤดูหนาวของสยามก็คือฤดูร้อนจริงๆ นี่เอง” (หน้า 114) ความแตกต่างด้านถิ่นที่อยู่และภูมิอากาศทำให้ผู้ที่อยู่ต่างแดนเช่นผู้บันทึกรู้สึกไม่คุ้นเคย

ในการพระราชพิธีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องพระภูษาฉลองพระองค์ไหมและเศวตฉัตรขอบขลิบทองคำ (เสื้อคลุม) เสด็จขึ้นพระที่นั่งอุทุมพรราชอาสน์ ทรงรับน้ำอภิเชก จุ่มนิ้วพระหัตถ์ และลูบพระพักตร์ แล้วเสด็จเข้าข้างในเพื่อเปลี่ยนพระภูษาเป็นฉลองพระองค์ครุยไหมทอยกดอกปักดินทอง ที่พระอุระทรงประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ดวงดารา และสายสะพายอย่างสง่างาม มีผู้เชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์ออกมา ทรงประทับเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐมนัคคิลารัตนสิงหาสน์ ผู้ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทน้อมศีระถวายความเคารพ พระมหาราชครูทูลเกล้าฯ ถวายพระมหาพิชัยมงกุฎ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับมาสวมระหว่างนั้นมีการประโคมดนตรี เช่น สังข์ แตร มโหระทึก กลองชนะ ฯลฯ ซึ่งผู้บันทึกเห็นว่าเป็น “เครื่องดนตรีที่มีรูปร่างแปลกตา” (หน้า 132) ภายนอกมีการยิงสลุตเฉลิมพระเกียรติจำนวน 100 นัด เมื่อสิ้นเสียงสลุต พระสงฆ์สวดคาถาถวายชัยมงคล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ทรงกล่าวคำสัตย์ปฏิญาณแสดงความสวามิภักดิ์ในนามผู้แทนพระบรมวงศานุวงศ์ จากนั้นจึงเป็นการถวายสัตย์ปฏิญาณของผู้แทนจากกองทัพ เสนา อำมาตย์ราชเสวก ตลอดจนข้าราชการ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังมุกหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทซึ่งมีพระวิสูตรกั้นอยู่ เมื่อพระวิสูตรเปิดออกจะแลเห็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเครื่องทรงบรมราชาภิเษก กองทหารเฉลิมพระเกียรติยศและแถววงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี หลังดนตรีจบจึงกั้นพระวิสูตรปิด ผู้บันทึกกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า “ภาพอันงดงามเหมือนดังเทพนิยายนั้นก็หายลับไป” (หน้า 135) จากนั้นขบวนของผู้แทนจากนานาชาติออกจากพระที่นั่งตรงไปยังหอพระสมุดวชิรญาณเพื่อรอชมขบวนพยุหยาตรา⁺⁺ ซึ่งจะเคลื่อนอย่างช้าๆ ออกจากพระบรมมหาราชวัง ผู้บันทึกบรรยายว่า

เรามองดูขบวนพยุหยาตราอันงดงามตระการตาเหมือนอย่างที่เราเห็นในละคร ตะวันออกนี้จนหลงใหลเคลิบเคลิ้มไปชั่วขณะ อีกทั้งยังประทับใจในสิ่งแปลกใหม่ที่เราไม่เคยพบเห็นมาก่อนและเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นตะวันออกอย่างแท้จริง สิ่งที่เราเห็นนั้นน่าประทับใจมาก ขนาดที่องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งยังทรงเป็นความสนใจสูงสุดของสาธารณชน ไม่ได้เป็นแค่หนึ่งในจำนวนเรื่องอันนับไม่ถ้วนที่พวกเราให้ความชื่นชมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบรรดาเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ก็ดูงดงามวิจิตรบรรจงจนเกินจะบรรยายได้หมด

(หน้า 145)

จากข้อความข้างต้นเห็นได้ชัดว่าขบวนพยุหยาตราและเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์มีความงดงามมากจนทำให้ชาวตะวันตกเกิดอาการ “หลงใหลเคลิบเคลิ้มไปชั่วขณะ” ได้ ทั้งนี้ ขบวนพยุหยาตราเป็นวัฒนธรรมไทยที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งกรุงสุโขทัย มีขั้นตอนรูปแบบ และการจัดองค์ประกอบหลายประการ เดิมใช้เฉพาะในการศึกสงครามเพื่อแสดงแสนยานุภาพของกองทัพ แต่ต่อมาเมื่อมีพุทธโอปรณ์สมัยใหม่มากขึ้น วิธีการปรับเปลี่ยนไป ขบวนพยุหยาตราจึงเปลี่ยนจากการยกทัพเพื่อการสงครามไปเป็นพระราชพิธีในการเสด็จพระราชดำเนินเพื่อปฏิบัติพระราชกรณียกิจ มีการเพิ่มเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศเป็นกระบวนเครื่องราชอิสริยยศ ประกอบด้วยเครื่องสูง เครื่องอิสริยาชูปโภคของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในราชสำนักสืบมาทั้งในการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครในคราวเฉลิมฉลองวชิรราชสมบัติ การเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานผ้าพระกฐิน เป็นต้น (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2543: 1-3) กล่าวได้ว่าการจัดให้มีขบวนพยุหยาตราในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมโภชพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ก็เพื่อให้ราษฎรและชาวต่างชาติได้ชื่นชมพระบารมีของพระมหากษัตริย์สยาม และการที่ผู้บันทึกรู้สึกประทับใจในความ “งดงามตระการตา” จนถึงกับกล่าวว่าขบวนพยุหยาตรา “เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นตะวันออกอย่างแท้จริง” นั้นก็ย่อมแสดงว่าผู้บันทึกยอมรับสยามในฐานะประเทศที่มีอารยธรรมขนบประเพณีอันดีงาม และมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของอาณาประชาราษฎร์

⁺⁺ พยุหยาตรา แปลว่า กระบวนทัพ หรือการเดินทัพ เป็นคำที่ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ หมายถึงการเสด็จพระราชดำเนินพร้อมไพร่พลแวดล้อมอย่างมีระเบียบแบบแผนเพื่อทรงปฏิบัติพระราชภารกิจต่างๆ เช่น การศึกสงคราม การพระศาสนา ขบวนพยุหยาตรามีทั้งทางบกซึ่งเรียกว่า “สถลมารค” และทางน้ำซึ่งเรียกว่า “ชลมารค” (เสาวณิต วิงวอน, 2555: 7)

หลังเสร็จสิ้นพิธีหลวงแล้วเป็นพิธีทางศาสนาในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระสงฆ์ชั้นพระราชาคณะจำนวน 80 รูปสวดเจริญพระพุทธมนต์บนอาสน์สงฆ์ จบแล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศรับเป็น “องค์พุทธศาสนูปถัมภก ผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้วัฒนาถาวรสืบไป” (หน้า 147) จากนั้นผู้บันทึกกล่าวถึงพระราชพิธีในช่วงเช้าว่า “ภาพเหตุการณ์อันน่าประทับใจในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่เราได้เห็นมาตลอดระยะเวลา 5 ชั่วโมงก็ปรากฏขึ้นเป็นลำดับ ช่วงเป็นพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่และงดงามตระการตาราวกับในเทพนิยาย จนเราไม่ได้สังเกตว่าเวลาผ่านพ้นไปนานเท่าใด” (หน้า 147-148)

ครั้นถึงเวลา 15:00 น. คณะผู้แทนจากรัสเซียกลับไปยังพระที่นั่งอัมพรสถานเพื่อเปลี่ยนเครื่องแต่งกายและรับประทานอาหารกลางวัน จากนั้นจึงเข้าพระบรมมหาราชวังเพื่อร่วมงานเลี้ยงในเวลาค่ำซึ่งจัดไว้สำหรับเจ้านายที่มุขกระสันตะวันออกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ส่วนผู้ติดตามจัดไว้อีกที่หนึ่งแยกออกไป ผู้บันทึกเล่าว่าคืนนั้นมีการจุดประทีปโคมไฟนับพันดวงงดงามจนไม่อาจละสายตาได้เลย นอกจากนั้นยังมีการแสดงมหรสพที่น่าตื่นตาตื่นใจซึ่งผู้บันทึกกล่าวว่า “เราจึงไม่รีรอที่จะเข้าไปชมมหรสพนั้นร่วมกับมหาชนชาวสยาม” (หน้า 151) คืนวันนั้นประชาชนได้รับอนุญาตให้เข้ามาภายในพระบรมมหาราชวังได้ด้วย ครั้นถึงเวลาประมาณ 23:00 น. ผู้บันทึกได้ไปชมงานออกร้านขายของภายในพระราชวังดุสิต ร้านค้าส่วนใหญ่เป็นของพระบรมวงศานุวงศ์กับพระชายาที่จำหน่ายสินค้าเพื่อการกุศล ระยะเวลา 2:00 น. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จฯ กลับ

ในวันที่ 3 ธันวาคม หลังวันงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินด้วยขบวนพยุหยาตราทางสถลมารค⁵⁵ เลียบพระนครซึ่งไม่เคยมีมาก่อนเนื่องจากแต่เดิมนั้นถนนหนทางไม่เอื้ออำนวย ในครั้งนี้ผู้บันทึกกล่าวถึงความเจริญก้าวหน้าของสยามไว้ว่า

เสมือนภาพจำลองที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นสยามในยุคนี้สมัยนี้ได้อย่างดีทีเดียว โดยจะรู้ทั้งด้านการปฏิรูปสถาบันการศึกษาที่ดีขึ้น และการปรับปรุงประสิทธิภาพของกองทัพที่เข้มแข็ง ตลอดจนการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าตามวิทยาการสมัยใหม่ แต่ถึงกระนั้นสยามก็ยังคงอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม และเอกลักษณ์ที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของความเป็นไทยที่แท้จริงไว้ได้อย่างครบถ้วน

(หน้า 164)

การเคลื่อนขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคเริ่มต้นจากพระบรมมหาราชวังเดินเวียนรอบสนามหลวงระยะทางที่เคลื่อนไปนั้นยาวพอประมาณ “ทั้งนี้ก็เพื่อให้ประชาชนพลเมืองที่อาศัยอยู่ในพระนครหลวงและผู้ที่เดินทางมาจากจังหวัดใกล้เคียงได้มีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดจนได้เฝ้าติดตามชมขบวนพยุหยาตราที่ยิ่งใหญ่ตระการตา ซึ่งไม่เคยมีกระบวนแห่เสด็จตามท้องถนนใน

⁵⁵ ในสมัยโบราณขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคจัดตามตำราพิไชยสงคราม ใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินทางบกไปในการพระราชสงคราม จัดแยกเป็นกระบวนช้าง กระบวนม้า กระบวนพลเดินเท้า บางครั้งจัดเป็นกระบวนผสมคือมีทั้งช้าง ม้า และพลเดินเท้ารวมกัน มีองค์ประกอบไว้กระบวนที่สำคัญ 3 กระบวน ได้แก่ กระบวนหน้าหรือกระบวนนำ กระบวนกลางหรือกระบวนพระราชอิสริยยศ และกระบวนหลังหรือกระบวนทหารตาม (จินตนา กระบวนแสง, 2546: 224)

กรุงเทพฯ เช่นนี้มาก่อน” (หน้า 163-164) เมื่อขบวนไปถึงพลับพลา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นประทับราชบัลลังก์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลอ่านคำกราบบังคมทูลพระกรุณาเพื่อถวายสัตย์ปฏิญาณ พระองค์มีพระราชดำรัสตอบ ในตอนนี้ผู้บันทึกกล่าวว่า “ความเคารพเทิดทูนอันสูงสุดของประชาชนที่มีต่อ ยุวกษัตริย์พระองค์นี้ได้แผ่ไพศาลไปทั่ว” (หน้า 166) จากนั้นจึงเคลื่อนขบวนไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร (temple de Bovoranives) แล้วกลับไปยังพลับพลา ณ ท้องสนามหลวง ก่อนจะไปยังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แล้ว จึงเสด็จฯ กลับพระบรมมหาราชวัง

ภาพความยิ่งใหญ่ของขบวนพยุหยาตราทางสถลมารค ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณ และผู้คนจำนวนมากที่มาร่วมชมพระบารมี แสดงให้เห็นว่าชาวสยามจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของตนอย่างยิ่ง ไม่เพียงเท่านั้นภาพประวัติศาสตร์ดังกล่าวยังปรากฏแก่สายตาชาวตะวันตก แสดงให้เห็นว่าสยามในเวลานั้นแม้จะ เจริญก้าวหน้าในหลายด้านทัดเทียมตะวันตก แต่ก็ยังคงอัตลักษณ์และขนบประเพณีของตนไว้ได้อย่างมั่นคงด้วย ผู้บันทึกซึ่งมีโอกาสมาเยือนสยามครั้งหนึ่งแล้วจึงอดรู้สึกประทับใจไม่ได้เมื่อได้มาเห็นความเปลี่ยนแปลงและความ ทันสมัยของสยามในอีก 10 ปีต่อมา

วันที่ 4 ธันวาคม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินด้วยขบวนพยุหยาตรา ทางชลมารค^{***} เลียบพระนคร ในช่วงเช้าเสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และเจ้านายเชื้อพระวงศ์ไปยังท่าราชวรดิฐ คณะผู้แทนข้าเฝ้าฯ รับเสด็จ เมื่อเสด็จลงเรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ ผู้บันทึกบรรยายว่า

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงท่าเทียบเรือแล้วเสด็จประทับ เรือพระที่นั่ง ประทับบนพระบรมราชอาสน์ทองภายในบุษบกประดับเป็นรูปขนดเวียนเป็นวงรอบ งดงามตระการตา มีเจ้าพนักงานถวายงานพระกลดขาว งานพัดโบก พร้อมอัญเชิญเครื่องราชูปโภค พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงฉลองพระองค์ใหม่ทอยกดอกเป็นลายทองและทรงพระชฎาอย่าง จอมทัพในสมัยโบราณ ยามเมื่อต้องแสงอาทิตย์จะส่องแสงอร่ามเป็นประกายแวววาว

(หน้า 180)

ที่บริเวณด้านหน้าของเรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์มีเรืออัญเชิญเครื่องสักการะสำหรับถวายพระสงฆ์ และเรือของข้าราชการที่ตามเสด็จเป็นทิวแถวอีก 8 ลำ เรือพระที่นั่งเคลื่อนไปยังวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร บริเวณสองฝั่งมีผู้คนจำนวนมากมารอชมขบวนเรือ ผู้บันทึกกล่าวถึงขบวนพยุหยาตราทางชลมารค ว่าคงความเป็นเอกลักษณ์ของสยามไว้ได้มากที่สุดดังความว่า “ในบรรดางานเฉลิมฉลองในวโรกาสบรมราชาภิเษก ขบวนพยุหยาตราดังกล่าวนี้ได้รับผลกระทบน้อยที่สุดจากการเปลี่ยนแปลงใดๆ ตามแนวคิดของชาวตะวันตกในประเทศนี้ ดังนั้นขบวนพยุหยาตราเลียบพระนครโดยชลมารคจึงเป็นการรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นชนชาติ

^{***}ในสมัยโบราณขบวนพยุหยาตราทางชลมารคจัดตามตำราพิชัยสงคราม ใช้ในการเสด็จพระราชดำเนินทางน้ำไปในการพระราชสงคราม มีองค์ประกอบไว้กระบวนเช่นเดียวกับขบวนพยุหยาตราทางสถลมารค แต่เปลี่ยนช้าง ม้า พลเดินเท้าเป็นเรือประเภทต่างๆ ส่วน กระบวนกลางคือกระบวนสำหรับพระมหากษัตริย์นั้น เรือที่ใช้เป็นรูปสัตว์ในเทพนิยายและตกแต่งประดับด้วยการแกะสลักและลงรักปิดทอง หรือประดับกระจกอย่างงดงาม (จินตนา กระบวนแสง, 2546: 222)

สยามไว้ได้อย่างแท้จริง” (หน้า 176) ครั้นถึงเวลาเย็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จัดเลี้ยงที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ตลอดงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชมีขั้นตอนและธรรมเนียมปฏิบัติซับซ้อนมากและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงปฏิบัติตามขั้นตอนเหล่านั้นต่อเนื่องเป็นเวลาหลายวัน ผู้บันทึกถึงกับกล่าวว่า “ขอชื่นชมในพระวิริยะอุตสาหะและขัตติยมานะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติตามข้อกำหนดในการประกอบพระราชพิธีทุกประการ” (หน้า 170)

วันต่อมาแกรนด์ดยุก บอริส เซดีจ ไซ โฝสเสด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรสพร้อมกับพันเอก เคนต์ มิเชล กริบเบ (le colonel comte Michel Grabbe) ราชองครักษ์ผู้รอบรู้พิธีการในราชสำนัก จากนั้นเสวยพระกระยาหารเที่ยง ณ ตำหนักของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ แล้วเสด็จฯ ไปร่วมงานพระราชพิธีต่อที่ท้องสนามหลวง บริเวณรอบพลับพลาที่ประทับมีเด็กนักเรียนมารอเข้าเฝ้าฯ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินถึง เสนาบดีกระทรวงธรรมการอ่านคำกราบบังคมทูล มีพระราชดำรัสตอบ และจบพิธีด้วยการแสดงละครในงานเลี้ยงที่โรงละครหลวง ผู้บันทึกอธิบายการละครของสยามว่า “ที่ประเทศสยามนั้น การแสดงละครเป็นที่นิยมอย่างมาก โดยจะแตกต่างไปจากละครของจีนและละครญี่ปุ่น กล่าวคือละครของสยามจะไม่มีบทพูด มีเพียงการรำรำและขับร้องเท่านั้น” (หน้า 189) การแสดงชุดแรกคือ โขน (un ballet allégorique) มีเนื้อหาเป็นเรื่อง “ประศุกรกับนางเมขลา” ส่วนชุดที่สองเป็นการแสดงตอนหนึ่งจากเรื่องรามเกียรติ์

วันที่ 6 ธันวาคมเป็นพิธีพระราชทานธงชัยเฉลิมพล มังงานเลี้ยงพระราชทานแก่นายทหารที่พระบรมมหาราชวัง และจบพิธีด้วยงานเต้นรำที่เสนาบดีกระทรวงนครบาลจัดถวาย ส่วนวันที่ 7 ธันวาคมหลังจากเสวยพระกระยาหารกลางวันแล้ว คณะผู้แทนจากนานาชาติได้เข้าร่วมชมพิธีตรวจพลสวนสนาม ผู้บันทึกอธิบายเพิ่มเติมว่า “หลายปีที่ผ่านมากองทัพสยามได้รับการจัดระเบียบใหม่ทั้งหมด การจัดลำดับขั้นทางการทหารตามระบบเก่าถูกแทนที่ด้วยการรับราชการทหารตามข้อบังคับที่ทุกคนต้องปฏิบัติ ชายชาวสยามทุกคนที่มีอายุระหว่าง 18-40 ปี อาจได้รับหมายเรียกให้เข้ารับราชการเกณฑ์ทหาร แต่ถึงกระนั้นก็มีอยู่มากทีเดียวที่ได้รับการยกเว้น” (หน้า 197-198) การสวนสนามของสยามนั้นใช้แบบแผนเดียวกับยุโรป กล่าวคือเริ่มต้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มาถึง ใช้เวลาราว 2 ชั่วโมงจึงเสร็จสิ้น ผู้บันทึกกล่าวถึงภาพเมื่อเสร็จงานไว้ด้วยความประทับใจว่า “คบเพลิงที่โชติช่วงซวาลในลานอันกว้างใหญ่ของกระทรวงกลาโหมดับแสงลงด้วยความรู้สึกประทับใจ เป็นการจบขบวนสวนสนามของกองทัพในวันซึ่งยังคงตราตรึงอยู่ในความทรงจำตลอดไป” (หน้า 202)

จากเนื้อหาและการวิเคราะห์ที่น่าเสนอนี้กล่าวได้ว่าหนังสือเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้เป็นเพียงบันทึกการเดินทางทั่วไปที่ให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวและเหตุการณ์ตามที่ผู้บันทึกพบเห็นเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสื่อสารกับผู้อ่านให้ได้รับความรู้และมีประสบการณ์เสมือนหนึ่งได้อยู่ร่วมในงานพระราชพิธีดังกล่าวด้วยการเล่าเรื่องในบันทึกแสดงให้เห็นว่าผู้บันทึกเป็นคนช่างสังเกต สามารถเก็บรายละเอียดและบรรยากาศต่างๆ มาเล่าได้อย่างมีฝีมือและมีศิลปะ วิธีการที่เห็นชัดเจนคือการเปรียบเทียบสิ่งที่เห็นกับสิ่งที่ตนคุ้นเคย ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านซึ่งเป็นชาวยุโรปสามารถนึกเห็นภาพและเข้าใจได้ง่ายมากขึ้น เช่น ข้อความตอนที่ว่า “ประชาชนทุกหมู่เหล่าร่วมสมโภชพระราชพิธีนี้ด้วยความปิติยินดีอย่างเต็มที่ แต่ก็เกินไปด้วยความสงบเยือกและเป็นระเบียบ

เรียบร้อย ซึ่งต่างไปจากชาวยุโรปที่มักจะแสดงความยินดีปรีดาออกมาให้เห็นชัดด้วยการส่งเสียงร้องอย่างสนุกสนานรื่นเริง” (หน้า 152) หรือในเรื่องความปลอดภัยของกษัตริย์สยาม ในงานเฉลิมฉลองยามค่ำคืนไม่มีการ “ร้องขอให้เจ้าหน้าที่ตำรวจมาตรวจตราระวังภัยเป็นพิเศษ” (หน้า 152) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “สามารถเสด็จพระราชดำเนินอยู่ท่ามกลางปวงประชาทูคนโดยมิต้องหวาดหวั่นต่อภัยอันตรายใดๆ” (หน้า 152) และ “เกือบทุกค่ำคืนเราจะเห็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรสิ่งต่างๆ ที่งานออกร้านขายของท่ามกลางหมู่พระราชอาคันตุกะนานาประเทศอย่างปกติธรรมดาโดยไม่มีขบวนเสด็จ” (หน้า 161)

นอกจากนั้นการเล่าเรื่องบางแห่งยังสื่ออารมณ์ความรู้สึกและใช้ถ้อยคำชวนฝันทำให้เรื่องน่าอ่านและน่าติดตามดังเช่นข้อความท้ายบันทึกบทที่ 7 “ประเทศสยาม” (Au Siam) เมื่อแกรนด์ดยุก บอริส และคณะเดินทางออกจากสยามในวันที่ 11 ธันวาคม 2454 ว่า

เช้าวันรุ่งขึ้น ขณะที่เรารู้สึกตัวตื่น ความรู้สึกประทับใจกับภาพอันงดงามตระการตาที่ได้เห็นจากงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชเมื่อเร็วๆ นี้ยังคงตราตรึงอยู่ในความทรงจำ ครั้นเมื่อได้ยินเสียงกิจกรรมที่ปฏิบัติกันเป็นประจำในเรื่องจึงคล้ายกับว่าเราเพิ่งจะฟื้นตื่นขึ้นมาจากความฝันอันบรรเจิดในโลกแห่งเทพนิยายที่มีแต่ความหรรษาเพลิดเพลินใจ

(หน้า 229)

กล่าวได้ว่าวรรณกรรมบันทึกเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทำหน้าที่เล่าเรื่องการเดินทางธรรมดา แต่ยังเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการบอกเล่าเรื่องราวของโลกใหม่ที่รัสเซียยังไม่รู้จักหรือรู้จักไม่ดีพอ อธิบายสิ่งที่พบเห็น ทั้งภูมิประเทศ ภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม ระบบการเมืองการปกครอง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในอีกซีกโลกหนึ่งให้ชาวรัสเซียได้รู้จัก นอกจากนั้นบันทึกนี้ยังทำหน้าที่เป็นชุดความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชซึ่งจะเป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาประวัติศาสตร์และขนบธรรมเนียมของราชสำนักสยามได้ด้วย ภาพที่ปรากฏแก่สายตาคนต่างประเทศจึงเป็นไปตามคำกล่าวของเอ. เดอ มอร์ซีเยร์ ผู้เขียน “บทนำ” ดังที่ว่า

ความเคารพเทิดทูนและความจงรักภักดีที่ปวงชนชาวสยามมีต่อองค์พระมหากษัตริย์นั้นแผ่ไพศาลไปทั่วทุกหนทุกแห่ง การดำรงชีวิตอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ตลอดจนการปกครองบ้านเมืองที่เปี่ยมล้นด้วยเมตตาธรรมอันประเสริฐและนำพาชาติบ้านเมืองให้รอดพ้นจากภยันตรายปการ ทั้งหมดนี้นั้นล้วนเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นประจักษ์ถึงความผาสุกและความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติได้อย่างแท้จริง

สรุป

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัสเซียเริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ เมื่อพระเจ้านิโคลัสที่ 2 ขณะดำรงพระราชอิสริยยศมกุฎราชกุมารเสด็จฯ เยือนสยาม ครั้งนั้นนับเป็นจุดเริ่มต้นของการวางรากฐานความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสรัสเซียใน พ.ศ. 2440 ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศก็แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น สยามในช่วงเวลานั้นเป็นที่สนใจของชาติตะวันตกอย่างมากเพราะไม่ใช่ความสัมพันธ์ใกล้ชิดธรรมดาแต่เป็นความสัมพันธ์ที่ผูกโยงกับการเมืองระหว่างประเทศและเรื่องผลประโยชน์ดังที่ไกรฤกษ์ นานา กล่าวว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดูเหมือนจะทรงมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ โดยมีผลประโยชน์ของรัสเซียในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้เป็นเดิมพัน และพระองค์ก็กำลังทรงเร่งให้เกิดขึ้นโดยรวดเร็ว ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงของเอกราชและอธิปไตยของสยามเอง

(ไกรฤกษ์ นานา, 2552: 93)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อมา และได้จัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชขึ้น ได้ทูลเชิญพระบรมวงศานุวงศ์และผู้แทนจากประเทศตะวันตกเข้าร่วมพิธี สยามจึงเป็นที่รับรู้อีกครั้งในหมู่ชาวต่างประเทศ กล่าวได้ว่าวรรณกรรมบันทึกเรื่อง **การเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ของอิวาน เดอ เชค มิได้ทำหน้าที่ในทางวรรณกรรมคือบอกเล่าเรื่องราวการเดินทางในต่างแดนเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่ในทางประวัติศาสตร์และสังคมอีกด้วย

ในด้านวรรณกรรม บันทึกเรื่องนี้บอกเล่าเรื่องราวการเดินทางไปตามลำดับเหตุการณ์ที่ผู้บันทึกได้พบเห็นและได้รู้สึกด้วยวิธีการบรรยาย อธิบาย พรรณนา และเปรียบเทียบ ผู้อ่านจึงติดตามเรื่องได้ง่ายและเข้าใจ เรื่องราวที่น่าเสนออย่างแจ่มชัด พร้อมกับได้รับรู้อารมณ์ ความรู้สึก และทัศนคติต่างๆ ที่ผู้บันทึกมีต่อสิ่งที่ได้พบเห็น บางตอนมีบทเปรียบเทียบและการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกอย่างมีศิลปะช่วยให้บันทึกเรื่องนี้มีสีสันและน่าติดตามมากขึ้น ทั้งยังช่วยให้เห็นความนิยมในการบันทึกประสบการณ์เมื่อไปเยือนต่างถิ่นต่างแดนได้ สำหรับผู้อ่านที่ติดตามเรื่องโดยตลอดจะเห็นสิ่งที่ผู้บันทึกสนใจเป็นพิเศษโดยเฉพาะสิ่งแปลกตาที่ไม่มีหรือไม่เคยพบเห็นในวัฒนธรรมตะวันตก นอกจากนั้นส่วนใดที่เป็นความคิดเห็น ผู้ประพันธ์ก็ให้เหตุผลสนับสนุนความคิดเห็นนั้นไว้ด้วย มิใช่การแสดงความรู้สึกนึกคิดอย่างเลื่อนลอย บันทึกเรื่องนี้จึงชวนอ่านและชวนติดตาม

น่าสังเกตว่าวิธีการบันทึกของอิวาน เดอ เชค มีลักษณะเดียวกับวรรณกรรมบันทึกของไทยเรื่องต่างๆ ที่อยู่ร่วมยุคร่วมสมัยกัน เช่น เรื่อง **ของนักเรียนเมืองอังกฤษ** พระนิพนธ์พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ซึ่งบอกเล่าเรื่องราวการเดินทางไปทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ.2440 เรื่อง **ราชาภิเษกพระเจ้ากรุงสเปน** (The Spanish Coronation) พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวเสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปในการพระราชพิธีราชาภิเษกพระเจ้าอัลฟองโซที่ 13 ที่กรุงมาดริด ประเทศสเปนเมื่อ พ.ศ. 2445 เรื่อง **ไกลบ้าน** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2450 ฯลฯ การศึกษาวรรณกรรมบันทึกจึงช่วยให้เห็นแนวการเขียนและความนิยมในการบันทึกอันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมประเภทบันทึกการเดินทางและประสบการณ์ในต่างแดนต่อไปได้

ในด้านประวัติศาสตร์และสังคม วรรณกรรมเรื่องนี้ทำหน้าที่เป็นเสมือนกระจกสะท้อนภาพสังคมสยาม ภาพผู้คนในท้องถิ่นและสังคมชั้นสูง การละเล่น ประเพณี พิธีกรรม และสิ่งแวดล้อมรอบตัว นอกจากนี้ยังเป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลานั้นด้วย ข้อมูลที่อยู่ในบันทึกนอกจากจะได้มาจากการประสบการณ์ที่ผู้บันทึกได้พบเห็นด้วยตนเองแล้ว ส่วนหนึ่งคงได้มาจากการสอบถามคนไทยผู้ได้รับมอบหมายให้รับรองคณะผู้เดินทาง สอบถามชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย หรืออาจได้จากการไต่ถามชาวบ้านซึ่งเป็นคนในพื้นที่ก็ได้ จึงรู้และเข้าใจชนบประเพณีและภูมิหลังของเรื่องต่างๆ ที่นำมาเสนอมากพอควร ความเป็นผู้ละเอียดถี่ถ้วน ช่างสังเกต และรู้วิธีที่จะได้ข้อมูลมานั้น ทำให้งานเขียนเรื่องนี้มีข้อมูลที่แม่นยำและทรงคุณค่าควรที่คนไทยและผู้สนใจเรื่องราวของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ใช้เป็นข้อมูลสำหรับการศึกษาค้นคว้าต่อไป

บันทึกเรื่องนี้นอกจากจะนำเสนอสาระเกี่ยวกับเรื่องราวในงานพระบรมราชาภิเษก เรื่องที่เกี่ยวข้องและภาพวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้นแล้ว ยังทำหน้าที่เผยแพร่ข้อมูลความเจริญของบ้านเมืองและวัฒนธรรมให้เป็นที่ยอมรับว่าสยามมิใช่ชาติอนารยะ แต่เป็นชาติที่มีวัฒนธรรมและมีอารยธรรมไม่ต่างกับชาติตะวันตก บันทึกเรื่อง **การเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ของอิวาน เดอ เซค จึงนับเป็นกระบอกเสียงที่ช่วยให้ชาติตะวันตกยอมรับและปรับเปลี่ยนท่าทีต่อสยามได้ทางหนึ่งด้วย ดังที่ผู้บันทึกกล่าวว่า “เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าเวลานี้ประเทศสยามเป็นหนึ่งในบรรดานานอารยประเทศ” (หน้า 123) การที่สยามปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยและการมาเยือนสยามของนานาชาติในครั้งนี้จึงเป็นการตอกย้ำถึงความเป็นอารยะของสยามได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมศิลปากร. (2525). ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร:

คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2543). “ประวัติกระบวณพยุหยาตรา.” ใน กระบวนพยุหยาตรา ประวัติและพระราช

พิธี. พิมพ์ครั้งที่ 2. หน้า 1-9. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

ไกรฤกษ์ นานา. (2552). เบื้องหลังการเยือนกรุงสยามของมกุฎราชกุมารรัสเซีย มิติการเมืองใหม่สมัยรัชกาลที่ 5.

กรุงเทพมหานคร: มติชน.

จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.

(2466). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมพิมพ์พระราชทานในการเฉลิมพระชนมพรรษา ปีฉลู พ.ศ. 2466)

จินตนา กระบวนแสง. (2546). “เสด็จพยุหยาตราชลมารค, พระราชพิธี.” ใน นามานุกรมขนบประเพณีไทย

หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี, หน้า 222-223. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

- จินตนา กระบวนแสง. (2546). “เสด็จพยุหยาตราสถลมารค, พระราชพิธี.” ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี, หน้า 224. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- เชค, อีวาน (เดอ). (2546). การเสด็จพระราชดำเนินของมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. แปลโดย นันทพร บรรลือสินธุ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ธงทอง จันทรางศุ. (2530). พระที่นั่งอนันตสมาคม. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อักษรสัมพันธ์.
- บาหยัน อิมสำราญ. (2559). วรรณคดีพระราชพิธี. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มูลนิธิรัฐบุรุษ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์. (2542). 100 ปี ความสัมพันธ์ไทย-รัสเซีย. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิรัฐบุรุษ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์.
- ราม วชิราวุธ [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว]. (2555). ประวัติต้นรัชกาลที่ 6. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- ศรีสหเทพ (เส็ง), พระยา. (2539). จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ ธนไทย จำกัด (มหาชน). (จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ น้อมเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พุทธศักราช 2539)
- สถานทูตสหพันธรัฐรัสเซียประจำราชอาณาจักรไทย. (2560). “ประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ทวิภาคีไทยและรัสเซีย.” เข้าถึงเมื่อ 25 กรกฎาคม. เข้าถึงได้จาก https://drive.google.com/file/d/0B_X-CxWleicCZE9pUWmWm5RajQ/view
- สำนักพระราชวัง. (2545). พระราชวงศ์ดุสิต พระที่นั่งวิมานเมฆ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: พระที่นั่งมานเมฆ พระราชวังดุสิต สำนักพระราชวัง.
- เสาวณิต วิงวอน. (2555). “บทนำ.” ใน ตำราชนวนเสด็จพยุหยาตรา, หน้า 7-8. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา. (หนังสือที่ระลึกในโอกาสอายุครบ 80 ปี พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี พ.ศ. 2555)
- อลิสรา รามโกมุท. (2546). “บรมราชาภิเษก, พระราชพิธี.” ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี, หน้า 127-131. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

ภาษาต่างประเทศ

- Schæck, Ivan (de). (1914). S. A. I. Le Grand-duc Boris de Russie aux Fêtes du Siam pour le Couronnement du Roi. Paris: Librairie Plon.
- Vajiravudh, His Majesty King. (2007). The Spanish Coronation, Le Couronnement Espagnol, ราชอาณาจักรไทยเจ้ากรุงสเปน. 2nd (revised edition). Bangkok: The Fine Arts Department.